MARIÁNSKÉ LÁZNĚ
Čtyři tematické studie

pro sériovou transnacionální nominaci „Slavné lázně Evropy“ na listinu světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO

II.

ARCHITEKTONICKÝ VÝVOJ LÁZEŇSKÉHO MĚSTA MARIÁNSKÉ LÁZNĚ

VÝJIMEČNÁ ARCHITEKTONICKÁ HODNOTA STĚŽEJNÍCH LÁZEŇSKÝCH OBJEKTŮ

sestavil: Mgr. Lubomír Zeman, březen 2014

Ochrana dokumentu:
Dokument je určen pro potřeby Města Mariánské Lázně, žádná část nesmí být zveřejněna bez předchozího písemného souhlasu města. V dokumentu a jeho přílohách je použito názvů, zkratek a log, které mohou být chráněny patentovými a autorskými právy nebo mohou být registrovanými obchodními značkami podle příslušných ustanovení právního řádu.

STUDIE II.

ARCHITEKTONICKÝ VÝVOJ LÁZEŇSKÉHO MĚSTA MARIÁNSKÉ LÁZNĚ

VÝJIMEČNÁ ARCHITEKTONICKÁ HODNOTA STĚŽEJNÍCH LÁZEŇSKÝCH OBJEKTŮ

1. Stručná historie lázeňského města Mariánské Lázně

Mariánské Lázně leží v kotlině vymodelované Třebízského a Pstružním potokem, jejichž spojením vzniká Úšovický potok. Tato kotlina s četnými vývěry minerálních vod byla před vznikem lázní charakterizována značně nerovným povrchem a rozsáhlými bažinami.

Slané prameny v bažinatém údolí severně od Úšovic byly známy již v 16. století. Roku 1528 dal Ferdinand I. provést průzkum vody ze Slaného (Ferdinandova) pramene, o níž se domníval, že může sloužit jako zdroj kuchyňské soli (slanou chuť však způsobuje projímavá Glauberova sůl). Další zprávy o pramenech pocházejí z let 1609, 1634 a 1650. V roce 1609 se zde horkou lázní ze Smrdutého (Mariina) pramene léčil Jáchym Libštejnský z Kolowrat. Mariánský či Mariin pramen byl pojmenován podle mariánského obrazu pověšeného na stromě nad pramenem. O skutečných lázních zde však ještě tehdy nelze mluvit, šlo jen o příležitostné využívání vody z pramenů. Vzniku lázní bránil v této době i později zákaz těžby dřeva a rezervování zdejších lesů pro rudné dolování. Přestože území vlastnil premonstrátský klášter v Teplé, monopol na dřevo měl horní úřad v Horním Slavkově, který nedovoloval narušení lesů ani získáváním soli. Tepelský klášter tedy nemohl s pozemky volně disponovat, ani mýtit lesy, ani zde stavět.

V poslední čtvrtině 18. století již klášter v Teplé hodlal založit lázně bez ohledu na stávající zákaz. Roku 1779 byl dohledem nad prameny pověřen klášterní lékař Johann Josef Nehr (†1820). Údolí se tehdy nacházelo ve zcela přírodním stavu s vývěry vody, vodopády a bažinami. Stála zde jen chatrná dřevěná chýše se dvěma kotli k získávání Glauberovy soli z Křížového pramene a staré dřevěné ohrazení Křížového pramene. Roku 1786 (snad již 1782) již ale stál u Mariánského pramene malý roubený lázeňský dům se čtyřmi koupelnami, nazývaný **Marienbad** (Mariánská lázeň). Toto jméno bylo prvně užito v Schallerově topografii z roku 1788, osadě se ovšem říkalo Na kyselce - **Auf d´Saling**.

Za skutečný počátek lázeňské osady se stálými obyvateli lze považovat rok 1786. Tehdy zde postavili Wenzl Hammer a Anton Fischer z nedalekého Rauschenbachu (Sítiny) dvě roubené chalupy. Po nich vybudoval roku 1790 Izák Kohnhäuser náhon mlýna a na něm samotný mlýn s přilehlou pilou. V roce 1789 nechal dr. Johann Josef Nehr postavit ve svahu za Křížovým pramenem kapličku. Křížový pramen byl nově zachycen a byl nad ním postaven nový dřevěný pavilónek, jako ochrana hostů před nepříznivým počasím. Křížový a sousední Dávivý pramen byly navíc roku 1791 ohrazeny dřevěným plaňkovým plotem. Následně vznikly roku 1800 solivárna k výrobě Glauberovy soli, roku 1808 chalupa Seidlova a Bayerova, a první lázeňský dům lékaře J. J. Nehra *Goldene Kugel*. Mariin pramen byl vyčištěn a zpevněn dřevěnými bočními stěnami. Nad to zde získalo šest žadatelů povolení k výstavbě svých domů.

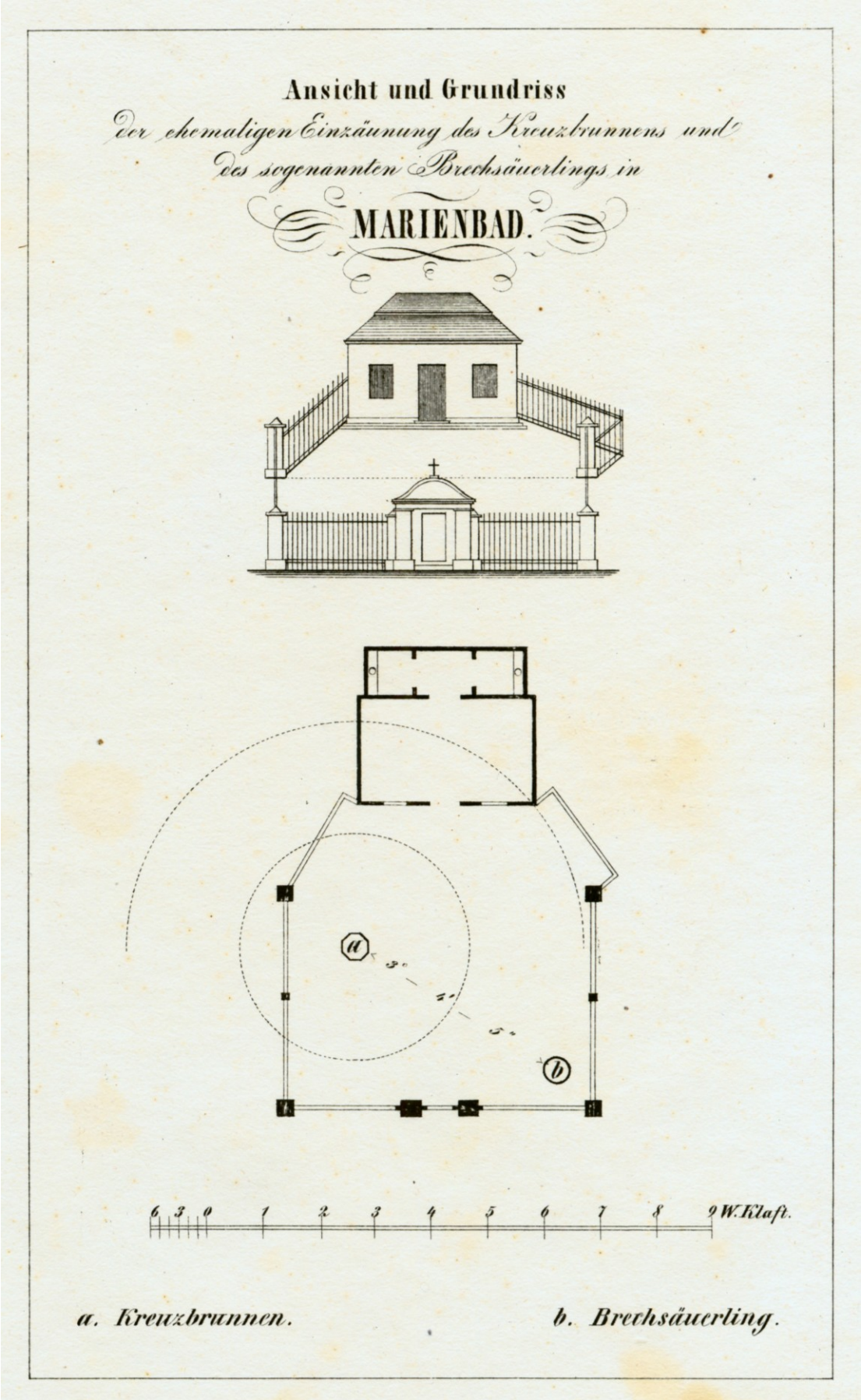
Ansicht und Grundriss
der ehemaligen Einzäunung des Kreuzbrunnens und
des sogenannten Brechsäuerlings in
MARIENBAD.
a
b
6 3 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 W. Klaft.
a. Kreuzbrunnen.
b. Brechsäuerling.

Osada, které se dosud říkalo Na kyselce ("Auf d´Saling"), dostává v roce 1808 oficiální jméno Mariánské Lázně (Marienbad). Zprvu byla podřízena vesnickému rychtáři v Hamrníkách. Roku 1808 byl u Mariina pramene vybudován hostinec „*Tracteur-Haus*“ a v letech 1810-1812 postaveny *Staré Lázně* (dnes Centrální Lázně). Bažiny byly vysušeny, kopce a vyvýšeniny rozkopány, údolí byla vyrovnána. Nad Ambrožovým pramenem a Novým pramenem (zvaným od roku 1818 Karolinin) byly vyzdviženy sloupové gloriety s kupolovitými střechami.

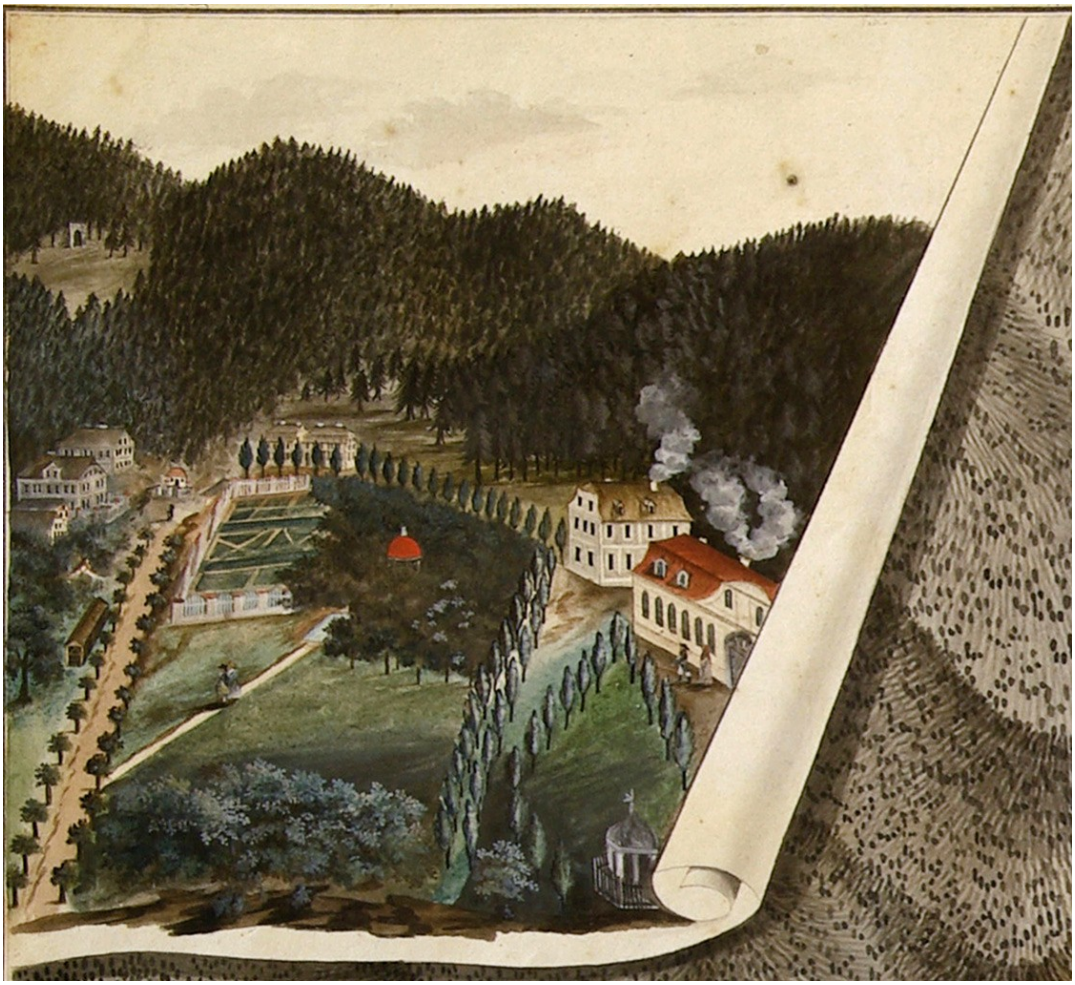

Mariánské Lázně, zástavba vyobrazená na mapě z roku 1813
(Městské muzeum Mariánské Lázně)

Roku 1812 již Mariánské Lázně tvořilo 13 budov. V roce 1813 nechal nový opat Karl Reitenberger zřídit okrasnou a ovocnou zahradu k obveselení lázeňských hostů.[1] Až do roku 1811 si osada podržela více méně původní ráz.

[1] Johann Josef Nehr, Popis minerálních pramenů v Mariánských Lázních na klášterním panství Teplá poblíž Úšovic, 1813 a 1817, reed. Mariánské Lázně 2013, s. 21-25.

Mariánské Lázně v roce 1818

V roce 1812 se stávají Mariánské Lázně samostatnou obcí. Prvním rychtářem byl jmenován krejčí Franz Josef Seidl. V letech 1811-1818 se zástavba osady začala proměňovat. Kolem Křížového pramene se začala rozvíjet zástavba zděných domů situovaných k jihu do nástupního prostoru k prameni. Objevují se již domy na šířkové parcele, které později v Mariánských Lázních zcela převládnou (čp. 18 *Russisches Haus* z roku 1811, čp. 19 *Prager Haus* a čp. 20 *Weisses Lamm* z roku 1812, čp. 3 *Zum Kaiser von Österreich* z roku 1816). Ve druhé polovině a ke konci roku 1818 končí tato fáze razantním zásahem do organismu osady, kdy je přestěhována solivárna a mlýn, a nad Křížovým pramenem je vztyčena první, ještě dřevěná kolonáda se stáčírnou pramene.[2]

K upraveným a zpřístupněným pramenům přijelo v roce 1815 již 187 hostů, roku 1816 to bylo 379 hostů, ale v roce 1817 jen 235 hostů. K dalšímu rozvoji místa bylo nezbytné legalizovat pobyty hostů, tj. oficiálně otevřít lázně pro návštěvy nemocných i cizinců.

[2] Felbingerova kronika

Zásluhou nového opata tepelského kláštera Karla Gaspara Reitenbergera (†1860) se Mariánské Lázně staly přes odpor části tepelského konventu roku 1812 samostatnou obcí. Na základě rozhodnutí českého místodržícího hraběte Filipa Františka Kolowrata z 6. listopadu 1818 byly Mariánské Lázně vyhlášeny **otevřenými veřejnými lázněmi**. Bývalý lobkovický umělecký zahradník Václav Skalník začal v rozšířené části údolí, v místech dřívější okrasné a ovocné zahrady, budovat lázeňský park, který plynule přecházel do lesnatých svahů s vyhlídkovými altány a do luk na jihu údolí. Roku 1818 bylo profesoru pražské techniky Georgu Fischerovi zadáno zpracování zastavovacího plánu města, který byl dokončen do roku 1820.[3] (viz *Studie I. Urbanistický vývoj a krajinné zázemí*). Dosavadní stavby byly soustředěny v nejsevernější a nejlépe osluněné části kotliny kolem Křížového pramene, s dominantou nejstaršího lázeňského domu z roku 1807. Jižní strana, daná tokem Pstružího potoka, nebyla stavebně vymezena a počítalo se s ní pro výstavbu ústředních lázeňských provozů, kterým nevadilo zastínění svahem Hameliky, zatímco všechny osluněné strany parku byly určeny pro výstavbu ubytovacích lázeňských domů.[4]

Dvacátá léta 19. století znamenala obrovský rozmach malých venkovských lázniček. První etapu systematické výstavby Mariánských Lázní podle Skalníkova a Fischerova konceptu mezi lety 1817–1824 realizoval především klášterní stavitel kláštera v Teplé Anton Turner. Počet domů se v letech 1818–1827 zvýšil z 13 na 46 a obraz celku byl obohacen o nové akcenty empírových pavilónků nad nejdůležitějšími prameny. V letech 1818–1826 vznikl sloupový chrámek Křížového pramene a v roce 1819 nechal opat na radu doktora Struweho postavit v blízkosti Mariina pramene Plynové lázně pro léčení těžkých bolestí u pacientů s dnou. Starý lázeňský dům s parní lázní u Mariina pramene z roku 1812 v jihovýchodním cípu parku byl přestavěn a rozšířen (Staré nyní Centrální lázně) o polovinu a na radu doktora Nehra vybudováno osm kabin pro slatinné koupele. V roce 1822 byl pak ještě postaven samostatný objekt Slatinných lázní. V roce 1823 byl zřízen nový gloriet Karolinina pramene (původně Nového pramene), který nahradil starší pavilón z roku 1811. Do středu centrálního parku, kde stála původně kašna, byla v červnu 1820 zasazena nová větší kaple, která pak svému účelu sloužila až do roku 1848. V roce 1826 byl u Křížového pramene postaven Promenadenhaus a v následujícím roce 1827 zde vyrostly také první obchůdky (Buticken). V roce 1826 zastřešil Ambrožův pramen novogotický altán a v říjnu 1827 se prvního altánku dočkal i Lesní pramen. Roku 1827 byly u starého lázeňského domu vybudovány Nové lázně, čímž byla zástavba léčebné jižní strany parku na dlouhou dobu stabilizována. Mimo vlastní lázně, daleko níže

[3] Marie Benešová, Stavební vývoj Mariánských Lázní, Sborník 1970,
[4] Karel Kuča, Města a městečka, s. 765.

v údolí, v polovině vzdálenosti mezi lázněmi a Úšovicemi, vyrostla v tomtéž roce nad vývěrem Ferdinandova pramene nová kolonáda.

Počet domů se během 20. let 19. století zvýšil z 12 na 42 v roce 1823 a v roce 1827 již měly Mariánské Lázně 46 budov. Z původních domů se dosud dochoval dům *U zlatého hroznu* (dnes Muzeum) čp. 11, dům *U zeleného kříže* (dnes Split) čp. 10 a částečně i původní *Klebelsbergův palác* (dnes lázeňský dům Kavkaz) čp. 9 z roku 1821. Mírnější svah za novými lázeňskými domy zde mimoto nejlépe z celé kotliny umožňoval vybudování rozsáhlých dvorních traktů se stájemi a remízami pro vozy lázeňských hostů. Za domy byly navíc zřizovány okrasné zahrady.[5] V roce 1822 byla v Mariánských Lázních zřízena filiálka poštovního úřadu v Plané; v roce 1833 vznikla samostatná pošta.

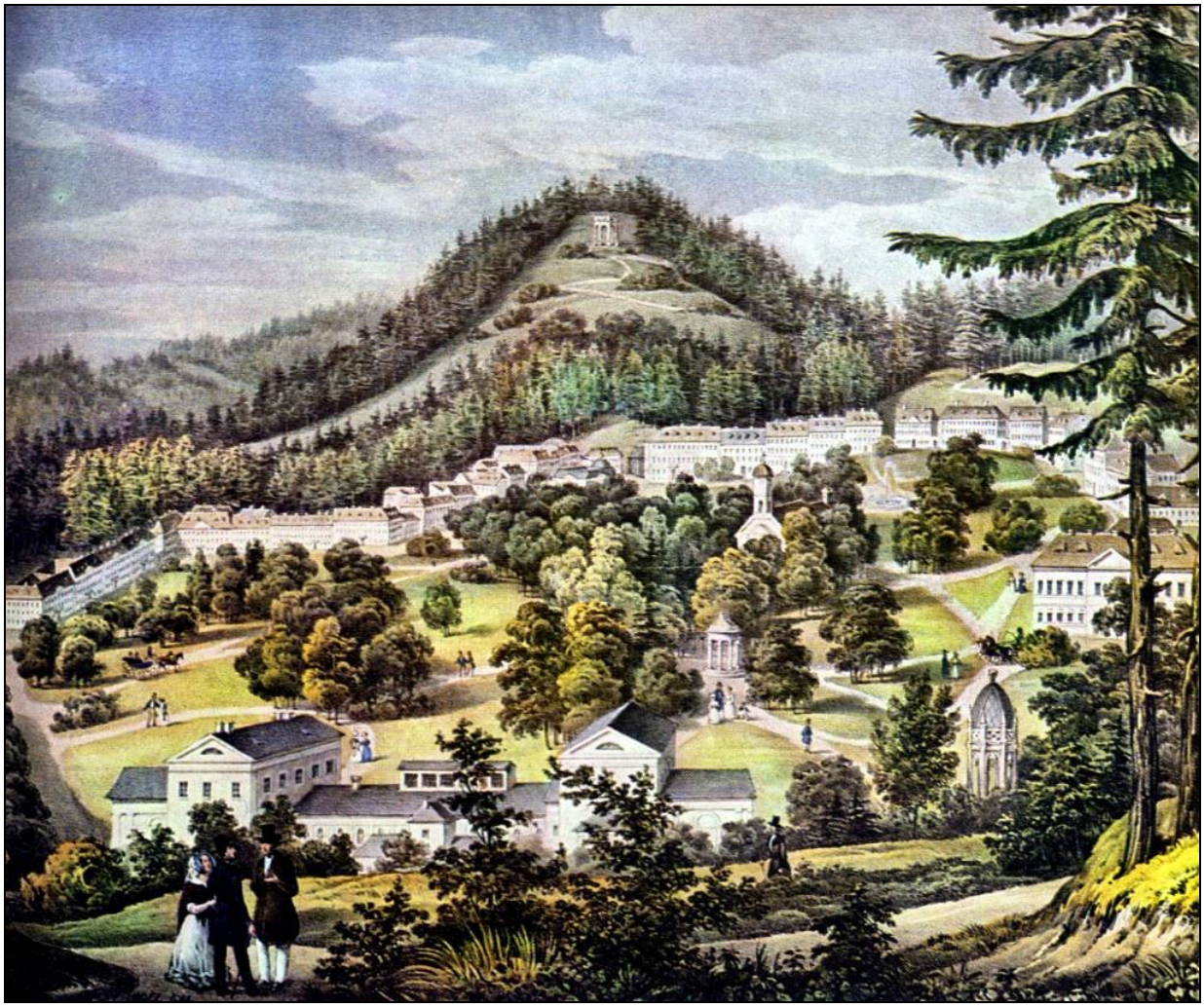

Mariánské Lázně na konci 20. let 19. století.

[5] Srov.: Lubomír Zeman, Klasicistní lázeňské domy v západočeských lázních, Sborník příspěvků konference Dějiny staveb 2007, s.

Ve 30. letech bylo dokončeno formování zástavby kolem centrálního parku zastavěním celé západní strany. Tím byly dosavadní stavební pozemky vyčerpány. Roku 1834 byl přestavěn rozesílací dům minerální vody u Křížového pramene a postaven Tepelský lázeňský dům, roku 1838 byly znovu rozšířeny Staré lázně. Lze konstatovat, že geniální prostorové členění města vytvořené Václavem Skalníkem dotvořil ve 20.–30. letech 19. století Josef Esch do formy mnohonásobně hierarchizovaného urbanistického okrsku lázeňského centra, ne nepodobného antické akropoli.[6]

Ve druhé polovině 30. let 19. století začalo rozšiřování výstavby mimo vlastní obvod parku. Pozornost se soustředila na nově vymezený obdélný prostor nynějšího Mírového náměstí za západní částí severní strany parku, na jehož jižní straně již stál Tepelský dům (1834–1836). Do roku 1839 byla zastavěna téměř celá jižní a západní strana, na severní straně ještě přetrvával velký park.[7] V letech 1834-1835 byla rozšířena továrna na džbánky ve Sklářích a postaven rozesilatelský dům u Křížového pramene (dnešní ředitelství lázní). V lázeňské sezóně roku 1838 byl překonán rekord v návštěvnosti lázní, když přijelo 1 267 hostů, což nastartovalo desetiletí, kdy každý rok byl počet lázeňských hostů vyšší a vyšší.

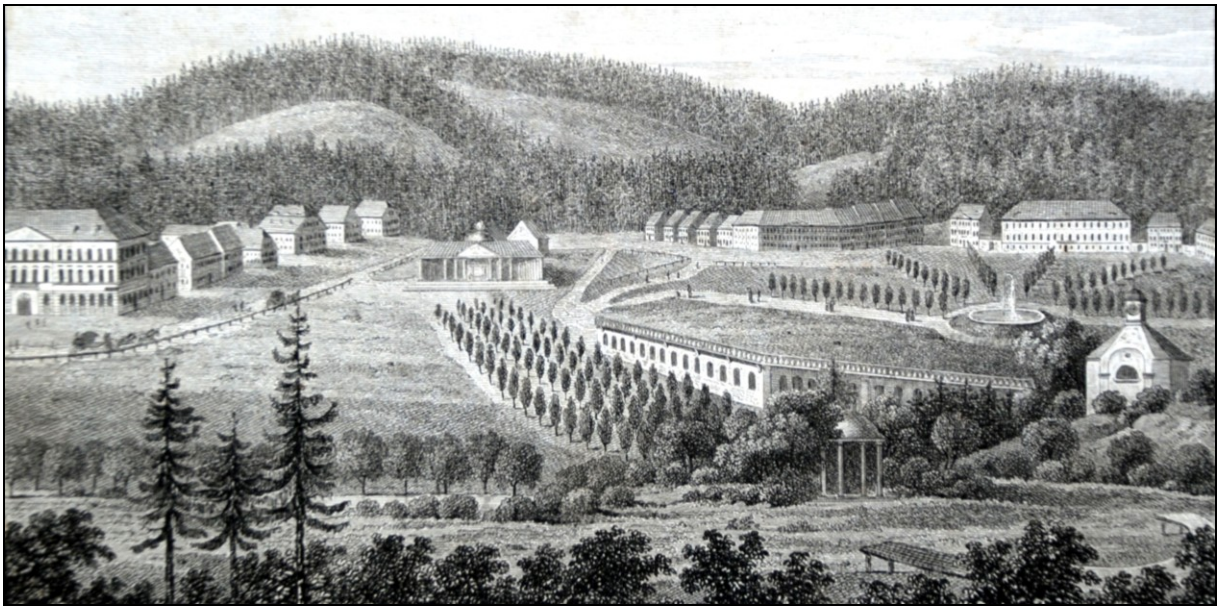

Mariánské Lázně, centrální lázeňský park s okolní zástavbou (1825)

[6] Pavel Zatloukal, Mariánské Lázně. In: Architektura 19. století. Praha 2001, s. 164.
[7] Karel Kuča, Města a městečka ... s. 766.

Ve 40. letech 19. století vyrostla nová řada lázeňských domů nad západní stranou ústředního parku, při starší silnici ke Kynžvartské myslivně, čímž vznikla nynější Ruská ulice.[8] Nad ní byl v lese roku 1844 otevřen nový hřbitov, který nahradil dosavadní hřbitov v Úšovicích a pod ním vyrostla řada lázeňských domů (dnešní lázeňské domy v Ruské ulici). Roku 1844 začala stavba středobodu ústředního parku – nového římskokatolického kostela, budovaného na místě dosavadní kaple. Roku 1846 byly otevřeny jídelní sály *Halbmayerův*, který vytvořil východní čelo nového Mírového náměstí, a *Klingerův* na jižní straně téhož náměstí (později Krym). Přibližně v téže době začalo zastavování severní strany Mírového náměstí. Poblíž nového empírového pavilónu Lesního pramene v údolí nad lázněmi, si vybudovala místní národní garda roku 1848 střelnici. Na jihu při křižovatce silnic vznikla samota Schönau (dnes restaurace Šumava) jako zárodek budoucí větší čtvrti. Roku 1843 dosáhly Mariánské Lázně počtu 79 domů a 412 stálých obyvatel. Počet lázeňských hostů, který roku 1827 činil 1 500, dosáhl roku 1843 pak 3 000.

Mariánské Lázně na konci 40. let 19. století.

[8] Felbingerova kronika

Nové zákony z let 1848–1850 odstranily poddanství Mariánských Lázní tepelského kláštera (jenž si ponechal lesy, prameny, Tepelský dům, kostel, faru a své balneoprovozy). Zrušena byla i klášterní, patrimoniální soudní pravomoc a obec si mohla sama volit své představené. Starosta a regulovaný magistrát byl podřízen okresnímu hejtmanství v městě Teplá. Prvním zvoleným starostou se stal hoteliér Josef Dionys Halbmayr, který převzal vedení obce od Václava Skalníka. Roku 1848 došlo ke druhým volbám a tehdy byl zvolen starostou doktor Josef Abel (1848-1850). Po něm byli další představitelé obce s oficiálním titulem "Bürgermeister" (starosta) - Dr. A.Hanisch (1850-1856), Dr. A.Schneider (1856-1861 a 1864-1867), a dále J.D.Halbmayr (po druhé 1861-1864 a potřetí 1867-1873).

Po polovině 19. století pokračovalo zastavování okrajových území centrální kotliny (1853 obecná škola při nové Chopinově ulici od Křížového pramene k severovýchodu do Třebízského údolí, 1857 evangelický kostel na severní straně Mírového náměstí, 1866–1868 Městské divadlo západně nad Mírovým náměstím). Dne 29. května 1865 byly Mariánské Lázně výnosem císaře Františka Josefa I. povýšeny na město. Privilegiem císaře byl městu udělen dne 1. 6. 1866 městský znak. V roce 1869 čítaly Mariánské Lázně 107 domů a 1 566 obyvatel.

Zásadním vývojovým předělem se stalo otevření železnice z Plzně do Chebu v roce 1872. Nádraží, situované jižně od dolního vyústění údolí, se stalo magnetem dalšího vývoje, a to jak ze strany Mariánských Lázní, tak Úšovic. Město se začalo šířit k jihu, kde navázalo na nově vznikající obytnou čtvrť Šenov. Před nádražím pak vznikala Nádražní čtvrť.

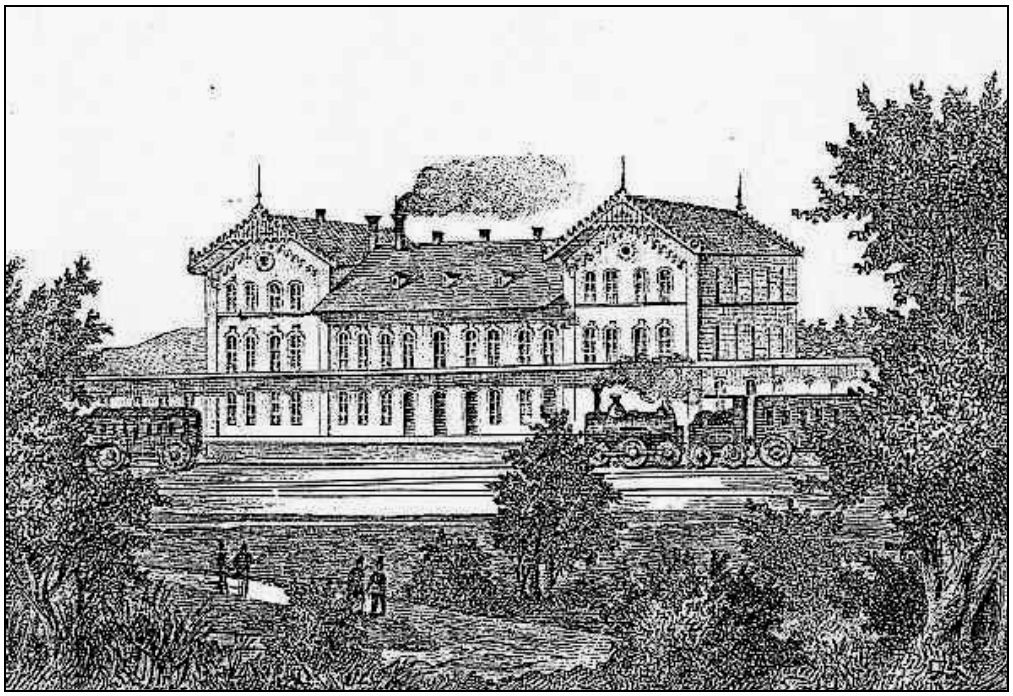

Mariánské Lázně, nádraží (1872)

Mariánské Lázně v 60. letech 19. století

V 70. – 90. letech 19. století se Mariánské Lázně dále rozrůstaly severojižním směrem. Hlavním stavitelem ve městě byl Friedrich Zickler (†1899) a výstavba byla přísně regulována. Zástavbou úzké jižní části údolí se nově vytvořila dosud nevýrazná severojižní údolní osa města, která získala na severním konci kompoziční pohledové zakončení v budově hotelu *Ott* (dnes Pacific) v rámci severní strany Mírového náměstí. Východní část Mírového náměstí ukončil dominantní *Halbmayrův dům* (dnes Mondorf). Došlo ke stabilizaci zástavby mezi obvodem centrálního parku a okrajem lesoparku, k částečné dostavbě Poštovní třídy a za ní probíhající Anglické ulice při východní patě údolí, počínaje vilou dr. Herziga (dnes Patriot). Těžiště nové výstavby bylo na západní straně údolí, v pevně vymezené linii západní strany Hlavní třídy, která lázeňskou část města spojila s Šenovem. Také v této části údolí tak byl dodržen parkový charakter města, neboť podél potoka zůstal dostatečně široký parkový pás, plynule navazující na park centrální. V lázeňské i obytné části města vyrostly četné nové veřejné stavby, jako byla radnice, vojenský lázeňský dům *Bílý kříž* (dnešní Mars), komplex *Slatinných lázní* a zejména nová litinová *kolonáda*. Domy začaly vyrůstat i v ulici B. Němcové, Zeyerově a na dalších místech. Začaly vznikat i jednotlivé dominanty na okolních svazích, z nichž nejvýraznější se stala kavárna *Egerländer* (Monty) nad vstupem do údolí.

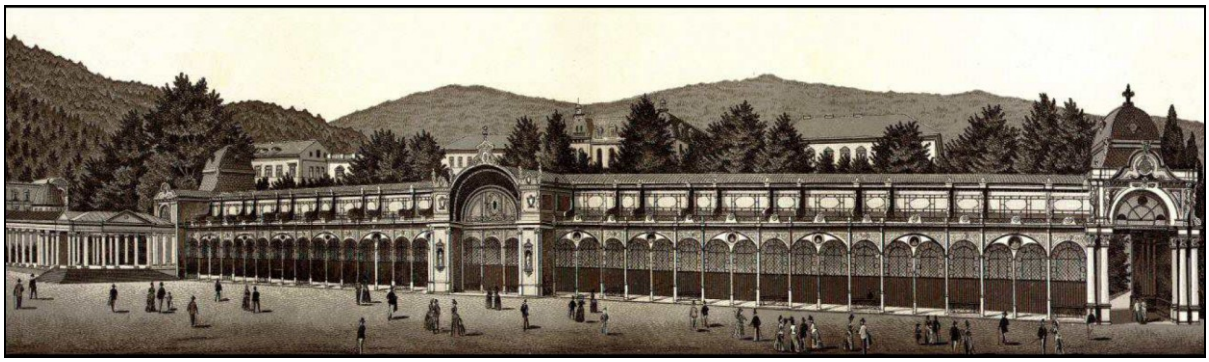

Mariánské Lázně, litinová kolonáda

Období od 70. let 19. století do první světové války znamenalo zlatý věk lázní a Mariánským Lázním přineslo největší stavební rozvoj. Mezi lety 1869 a 1890 vzrostl počet domů v celé aglomeraci Mariánských Lázní a Úšovic ze 178 na 359, tedy dvojnásobně. Mezi lety 1890 a 1921 počet domů vzrostl na 602, tedy znovu téměř dvojnásobně. Výrazně se zvýšil i počet lázeňských hostů, který od poloviny 40. let 19. století dlouhodobě stagnoval v rozmezí 3–5 000, překročil již roku 1874 poprvé hranici 10 000 osob, koncem 90. let 20 000 lázeňských hostů a maxima bylo dosaženo roku 1911, kdy se zde léčilo 34 509 osob.

V roce 1888 byl v Mariánských Lázní zřízen c.k. okresní soud. Ve stavbách a úpravách svých provozů pokračoval i tepelský klášter, jako majitel lázeňských provozů ve městě. V roce

1891 vznikla nová část k léčbě studenou vodou v Slatinných lázních a v následujícím roce 1892 skončila rekonstrukce Starých lázní, zvýšených o jedno patro, a nově nazvaných "Centrální lázně". Architektem tohoto období a zároveň i ředitelem lázeňských provozů byl Josef Schaffer. V letech 1893-1896 provedl monumentální přestavbu Nových lázní, a v roce 1901 dokončil stavbu Kursaalu (dnes Casino) s četnými společenskými místnostmi, čítárnou i restaurací.

V roce 1902 se staly Mariánské Lázně sídlem okresního hejtmanství s dvěma soudními okresy - Mariánskými Lázněmi a Lázněmi Kynžvart. Kolem roku 1900 již byla zástavba města vcelku dokončená a stavební aktivita se zaměřila spíše než na plošné rozšiřování, na přestavby a úpravy starších objektů, které vtisky Mariánským Lázním dnešní ráz. V letech před 1. světovou válkou dosáhl věhlas lázní naprostého vrcholu a Mariánské Lázně se staly světovými lázněmi. S tím souviselo i obohacení města o kostely jiných vyznání - anglikánským a evangelickým kostelem, pravoslavným chrámem i synagogou. V předvečer 1. světové války představovala lázeňská část Mariánských Lázní ucelený a mimořádně hodnotný urbanistický a architektonický celek.

Mariánské Lázně v roce 1900

Tuto slavnou etapu definitivně ukončila 1. světová válka. Řada domů byla využívána jako vojenské lazarety. Po skončení Velké války a vzniku samostatné Československé republiky zbavila pozemková reforma tepelský klášter velkých dvorů, lázeňský provoz v

Mariánských Lázních převzala od tepelského kláštera Lázeňská nájemní společnost. Ve 20. letech 20. století však nastal opět rozmach lázní. V letech 1928–1929 byl dokonce překročen dosavadní rekord návštěvnosti (41 226 hostů a na 120 000 návštěvníků). Vcelku úspěšná byla i snaha o obnovu předválečného společenského významu. Rovněž nyní sem směřovaly i pobyty hlav států. Roku 1927 bylo zprovozněno letiště mezi Sklářemi a Chotěnovem a Mariánské Lázně se staly druhým největším centrem letecké dopravy v tehdejším Československu. Nová výstavba se v lázeňské části města rozvíjela jen málo, mimo jiné proto, že šlo o nedávno dokončený a harmonický celek, který již postrádal další vhodné rozvojové plochy. Vesměs šlo tedy o akce směrované do infrastruktury lázní. Docházelo spíše jen k některým přestavbám. Jako architekt zde tehdy působili Karl Gut a Eduard Hnilička. V obytné části aglomerace pokračovala rozsáhlá výstavba nových vilek. Ve 30. letech 20. století ovšem dopadla na město s velkou razancí světová hospodářská krize.

V průběhu druhé světové války byly Mariánské Lázně prohlášeny lazaretním městem. Během Křišťálové noci z 9. na 10. listopadu 1938 byla vypleněna a zapálena synagoga na Hlavní třídě. Jinak se válečné události městu šťastně vyhnuly. Pouze pět domů zasáhly bomby při osvobozování americkou armádou v roce 1945.

Rozsáhlé a dalekosáhlé změny pak přišly po osvobození v souvislosti s vystěhováním původních obyvatel města a znárodněním lázní. Zavedení celoročního provozu lázní po roce 1948 vyvolalo četné stavební úpravy (mnoho lázeňských domů nemělo ústřední a někdy ani lokální vytápění), což mělo i bezprostřední důsledky urbanistické. Toto rozhodnutí přineslo rozsáhlou výstavbu nových bytů, realizovaných sídlištní formou (Nádražní čtvrť, Úšovice). Tranzitní silniční doprava byla díky vybudování nových obchvatných komunikací odvedena z lázeňské části města.

Lázeňská část města, zbavená zátěže dopravy, byla zvláště od 70. let 20. století postupně rekonstruována. Vybudována byla dependance hotelu Krakonoš, rekonstruována zotavovna Monty s dependancí Děvín, vybudováno středisko rehabilitace Dopravního podniku (Střelnice). Mimořádně náročná byla komplexní rekonstrukce hlavní kolonády, kterou se podařilo zachránit. Období socialismu však v lázeňské části zanechalo i negativní stopy. Nejtěžší ránu představovalo zboření Tepelského domu mezi Mírovým náměstím a centrálním parkem v roce 1977. Zanikly tak architektonicky a zejména urbanisticky hodnotné objekty. Původní záměr se stavbou neúměrně předimenzovaného sanatoria Arnika se díky odporu veřejnosti a obavám z narušení minerálních pramenů nakonec naštěstí nerealizoval. V 90. letech 20. století byla citlivě rekonstruována řada dalších objektů v lázeňské části města a vznikly zde i některé citlivě a kontextuálně řešené novostavby.

Vynikající hodnoty půdorysné kompozice a téměř nenarušený architektonický ráz lázeňského města 19. století se roku 1992 odrazily v prohlášení Mariánských Lázní městskou památkovou zónou. Mariánské Lázně jsou jedním z plošně nejrozsáhlejších lázeňských souborů v České republice a urbanisticky rozhodně nejpůsobivějších.[9]

Mariánské Lázně, letecký pohled na lázeňské centrum s parkem (foto K. Kuča)

[9] Lubomír Zeman, Karel Kuča, Věra Kučová, Západočeský lázeňský trojúhelník, Karlovy Vary 2008, .s.

2. Architektonický vývoj města

2.1. Specifikace jednotlivých vývojových stádií.

Klasicistní a empírová architektura

V západočeských lázních, a rovněž i v Mariánských Lázních, se již na samém přelomu 18. a 19. století používaly klasicistní formy. Přitom se zde (a v Karlových Varech) vyvinuly vedle klasicistních a empírových sloupových kolonádních hal a promenádních galerií pozoruhodné kolonádní chrámky s volným atriem v evokaci řecké palestry. Představují zároveň jednu z vrcholných etap architektury prvních desetiletí 19. století v českých zemích i v Evropě. Nejvýznačnějším příkladem této architektury je kolonádní *chrámek nad vývěrem Křížového pramene* (1818-1826).

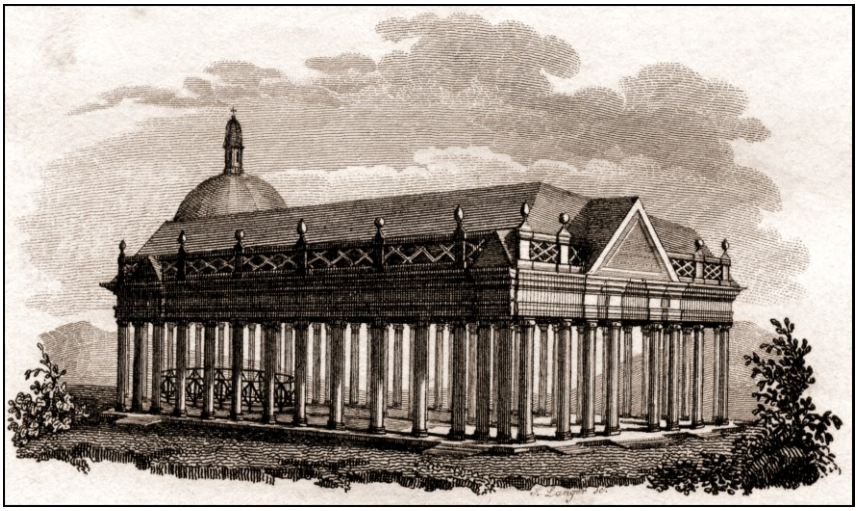

Mariánské lázně, kolonádní chrámek Křížového pramene

Na vzniku tohoto znamenitého architektonického konceptu měl největší zásluhu inženýr zemského stavebního ředitelství v Praze Georg Fischer. Na tento koncept navázal i německý inženýr a ředitel stavebního ředitelství Josef Esch. Z těchto podnětů také došlo, zejména pod vlivem Josefa Esche, k formování nového architektonického typu lázeňské budovy – propojení glorietu, který kryje v ústřední pozici vývěr pramene, s nižšími promenádními prostory, ať již na způsob kolonády či stoy, ukončených na koncích rizality společenských sálů. Takový princip shledal Josef Esch výhodný zejména pro místa, která byla ve vzdálenějších pozicích od středu lázeňského města – byla z dálky lépe viditelná a v případě nepřízně počasí se zde schovalo více lázeňských hostů, kteří tak nemuseli pospíchat do svých příbytků. Tento základní koncept, který Esch použil pro *kolonádu Ferdinandova pramene* (1827), se v průběhu celého 19. století dále rozšiřoval a uplatňoval v dalších variacích.[10]

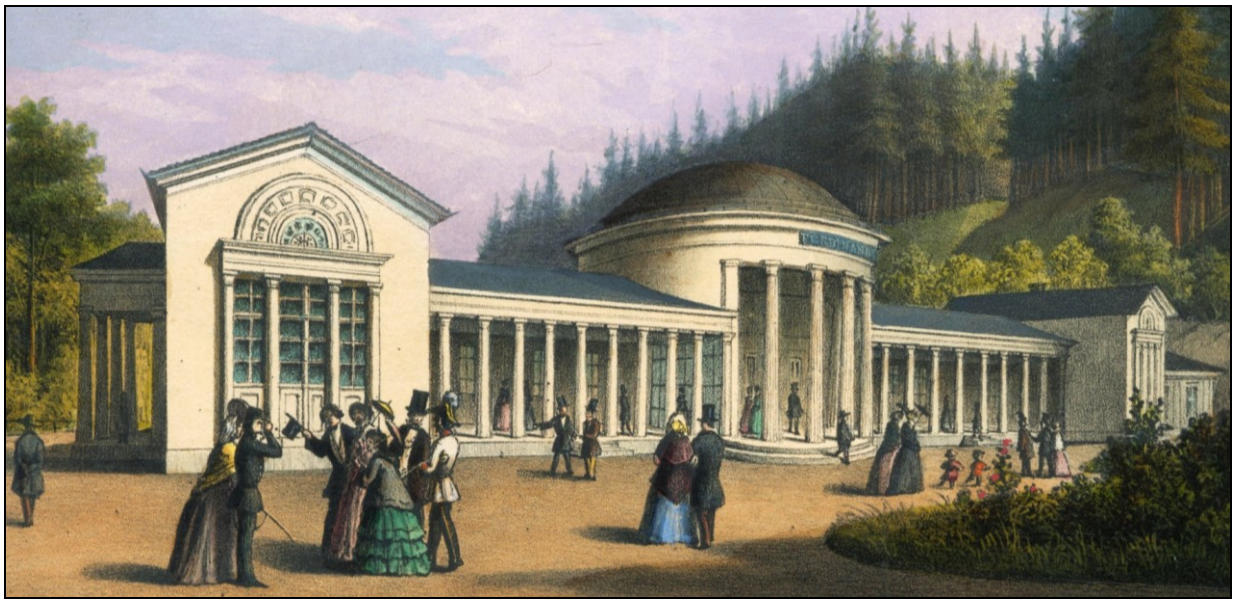

Mariánské lázně, kolonáda Ferdinandova pramene

Nad prameny byly namísto starších barokních oktogonálních pavilonků aplikovány kruhové temply či gloriety s plně otevřeným sloupovím typu monopteros, budované podle vzorů antické vznešenosti jako nové chrámy zdraví.[11] V Mariánských Lázních byl takovýto pavilonek postaven roku 1811 nad Novým pramenem, který byl v roce 1819 přejmenován na *Karolinin pramen*. Starý pavilón byl posléze v roce 1823 nahrazen novým, opět kruhovým

[10] Lubomír Zeman, Kolonády v západočeských lázních. In: Sborník Muzea Karlovarského kraje 16/2008, s. 159-190.

[11] Srov.: Nesměrák Milan, Stavby typu monopteros v české architektuře 18. a 19. století a jejich typologické a konstrukční vzory, Dějiny věd a techniky XXXVI,3-4, 2002.

antikizujícím pavilónem v korintském řádu s výrazným zubořezem (kapkami guttae) pod římsou vrcholové báně. Jako autor projektu je někdy uváděn právě Josef Esch.[12]

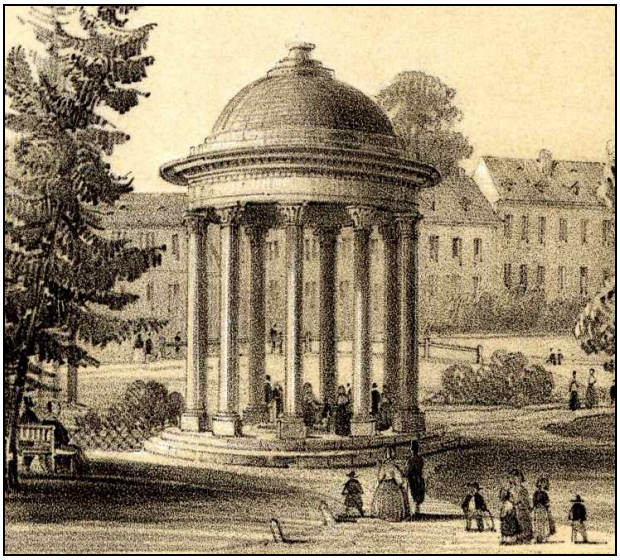

Mariánské lázně, pavilon Karolinina pramene (kolem roku 1850)

Výstavbu v první polovině 19. století charakterizovaly patrové domy s okapovou orientací, zastřešené sedlovými, polovalbovými a v některých případech i mansardovými střechami s výrazným středním štítem, tympanonem, a jednoduchými pozdně empírovými fasádami s prvky biedermeieru pod vlivem Prahy. Z nejstarší zástavby lázeňských domů se dodnes zachoval v roce 1818 postavený tzv. Goethův dům, dříve „*U zlatého hroznu*“, v němž se nyní nachází Městské muzeum. Jeho fasáda je příkladem prolínání pozdního baroku s raným klasicismem, vedle lambrekýnů jsou zde již rozvinuty i „klasické“ vavřínové věnce.

Mariánské Lázně, dům U zlatého hroznu (dnešní Muzeum)

[12] Anton GNIRS, Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad, Augsburg 1932, s. 182; Heinrich KISCH, Marienbad, s. 12.

Dalším klasicistním domem, který se zachoval, je dům Split, původně „*Zelený kříž*“ čp. 10, stojící hned vedle Městského muzea. Střídmé průčelí vrcholí nad středním rizalitem trojúhelným tympanonem. Dispozice je trojtraktová se středním průjezdem zaklenutým pruskými klenbami. Vlevo i vpravo jsou u uličního průčelí umístěny klenuté sály a po straně schodiště do patra. V prvním a druhém patře jsou u uličního průčelí situované aditivně řazené pokoje. Salón se v Mariánských Lázních vyčleňuje od počátku v patře uprostřed mezi pokoji. Vnitřní příčky jsou hrázděné. V podkroví byl hrázděnými příčkami vymezen ještě další drobný obytný prostor – pokojíky s komorami. Na přední dům navazuje kolmo dvorní jednopatrové křídlo s širokým průjezdem ve střední ose zaklenutým pruskými klenbami, remízou a stájemi klenutými plackami na střední sloupy. Dendrochronologickou analýzou byly dřevěné konstrukce předního domu datovány do období let 1818 -1819 a dvorního křídla 1819-1820).[13]

Vzhledem k tomu, že zde byl dostatek volného prostoru, mohly být v zadních pozicích parcel realizovány provozní dvorní trakty, které často obklopovaly vnitřní uzavřený dvůr. Pro nové lázeňské město se staly tyto dvory přímo charakteristické. V přízemí křídel byly stáje a vozovny pro kočáry lázeňských hostů, v patrech další pokoje a v zadních, tzv. zahradních domech bydlíval majitel penzionu. Že tomu ale mohlo být v prvních letech výstavby města jinak, dosvědčují zobytněná podkroví – jak v domě „*Zelený kříž*“, tak i v domě „*U zlatého hroznu*“.[14]

Jedním z největších a nejluxusnějších klasicistních lázeňských domů v Mariánských Lázních byl *Klebelsberský palác*, který se ve větší míře dosud dochoval ve hmotě pozdějšího Hotelu „*Weimar*“, dnešní „Kavkaz“ čp. 9 na Goethově náměstí. Původně to byl dvoupatrový dům se širokým třináctiosým průčelím a drobnými křídly směřujícími do dvora, zastřešený valbovou střechou. Dendrochronologická analýza datovala zachované dřevěné konstrukce na přelom let 1819-1820.[15] Dispozičně se jednalo o trojtrakt se střední chodbou, na kterou v patře navazovaly jednotlivé pokoje. Ve střední ose, v šířce tří okenních os, se zde nacházel salón, kde jistě sedával i sám J. W. Goethe. Všechny pokoje byly vzájemně propojeny uprostřed příček enfiládou, takže je bylo možno v případě potřeby proměnit v libovolně velké apartmá. Směrem do dvora pak byly umístěny pokoje pro služebnictvo ubytovaných hostů. Celkem tu bylo 32 pokojů. Přízemí, kde se nacházela velká jídelna, bylo valeně sklenuto s pětibokými

[13] Ing. Tomáš Kyncl, Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků lázeňských domů čp. 9 a 10 v Mariánských Lázních, Brno 19. 2. 2007.
[14] Lubomír Zeman, Klasicistní lázeňské domy v západočeských lázních. In. Dějiny staveb 2007, ,s.147-162.
[15] Ing. Tomáš Kyncl: Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků lázeňských domů čp. 9 a 10 v Mariánských Lázních, Brno 19. 2. 2007.

výsečemi. Po obou stranách domu byl původně ponechán volný průjezd na dvůr uzavřený vjezdovými branami. V zadní pozici dvora nechyběla samostatně stojící stáj a remíza.

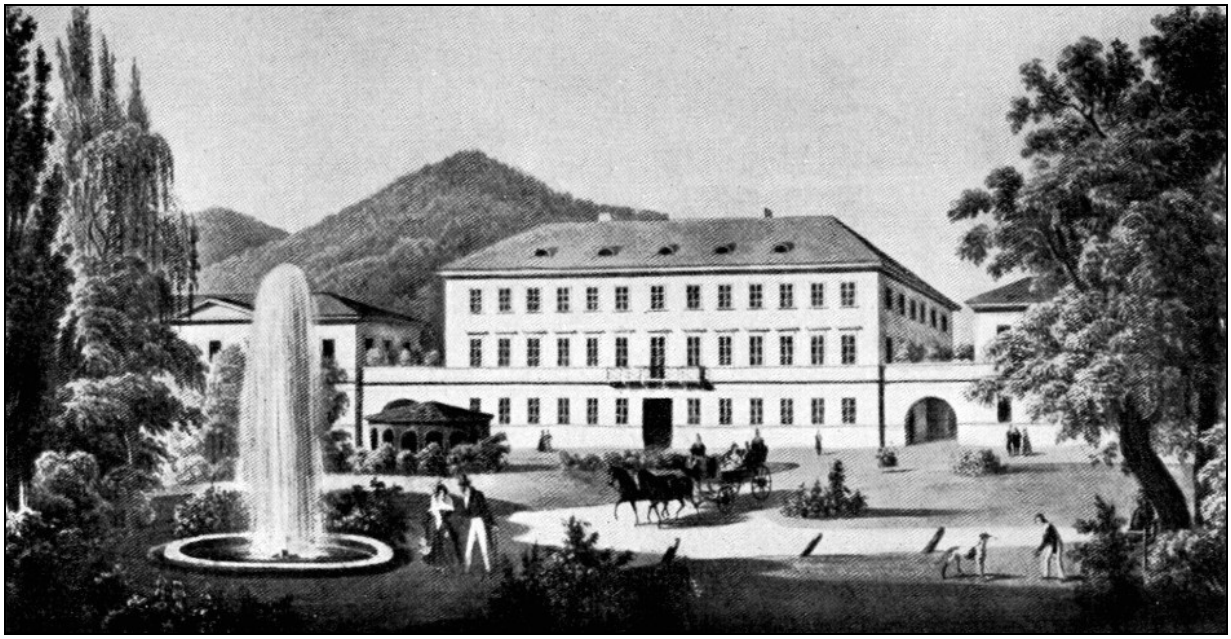

Mariánské Lázně, Klebelsberský palác, vlevo dům Zelený kříž (20. léta 19. století)

Majestátnost Tepelského domu z let 1834-1836 byla zvýrazněna ve střední ose čtyřmi pilastry ve vysokém řádu, vynášejícími velký trojúhelný štít na způsob chrámového portiku. Jinak byly fasády domů v duchu ušlechtilého klasicismu a biedermeieru uměřeně střídmé.

Mariánské Lázně, Tepelský dům

Lázeňské služby se praktikovaly v samostatných velkých lázeňských domech, které se nazývaly Kurhausy. Obsahovaly účelně rozvržené prostory pro léčebné procedury oddělené pro muže a ženy (viz další kapitola). V roce 1807 byl vybudován lázeňský dům zvaný Traiteurhaus. Vedle něj vyrostl v letech 1810-1812 druhý lázeňský dům, nazývaný později Staré lázně (dnes Centrální lázně). Byl to přízemní objekt zastřešený mansardovou střechou, v ose nad vstupem byl vyzdvižen velký vikýř s trojúhelným štítem. V přízemí byly koupelny, v patře pokoje pro ubytování lázeňských hostů. V roce 1820 byl lázeňský dům rozšířen o celou polovinu. Uvnitř byly zřízeny nově parní lázně. V roce 1838 musely být Staré lázně znovu rozšířeny.[16] K objektu, který byl navýšen o plnohodnotné patro a střední rizalit byl opět završen nízkým trojúhelným štítem, přibyla tři křídla uzavírající vnitřní dvůr. Po straně ještě byla připojena přízemní část pro slatinné koupele s ochozovou chodbou, kudy byly vany naplněné rašelinou zaváženy do jednotlivých koupelen. Ze Starých lázní zbylo v původní podobě příčné jižní křídlo.

Mariánské Lázně - Staré lázně po rozšíření 1838

[16] Felbinger Johann Nepomuk: Kronika Mariánských Lázní 1786-1855, Mariánské Lázně 2008, s. 64.

Klasicistní výraz měly i Nové lázně, postavené v zimním období 1827-1828, zřejmě podle plánů inženýra Josefa Esche.[17] Byl to přízemní objekt s krajními štítovými rizality ve formách anglické neopalladiánské architektury. Průčelí podélného křídla bylo pročleněno pilastry a sedmi osami vysokých, segmentem ukončených oken. Vstupy do krajních rizalitů byly opatřeny palladiánským či serliovským motivem termálního okna. Lázeňská budova obsahovala 10 kabin pro minerální koupele, k nimž byla přiváděna voda z blízkých železitých pramenů Ambrožova a Karolinina. Po italském způsobu byly lázeňské koupelny větrány a osvětleny pomocí střešního světlíku nad hřebenem podélného průčelí. V levém krajním rizalitu byl umístěn společenský konverzační sál pro konání bálů a koncertů, v pravém rizalitu byl byt správce lázní. V roce 1841 musely být lázně rozšířeny.[18]

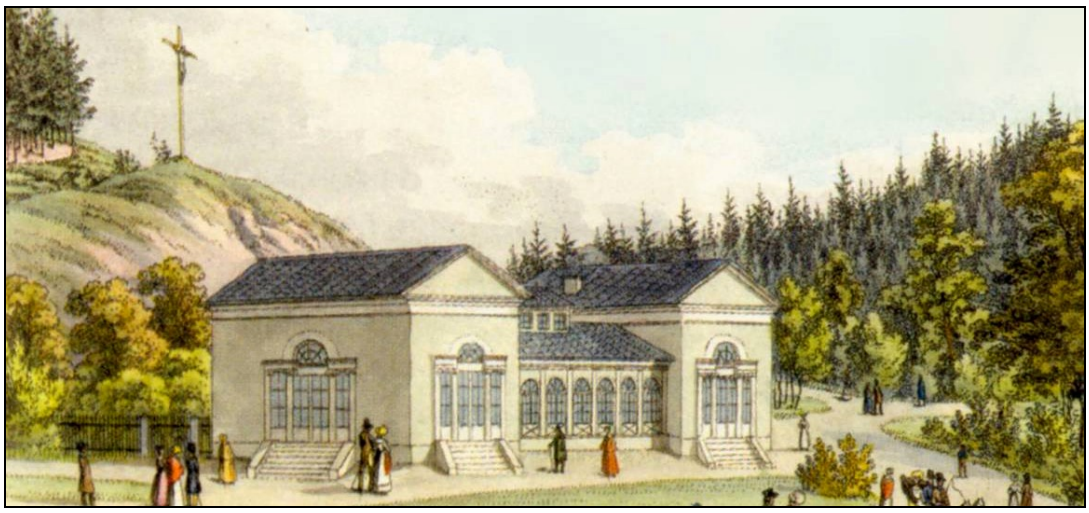

Mariánské Lázně - Nové lázně, před rozšířením (1828)

Mariánské Lázně - Nové lázně, po rozšíření v roce 1841

[17] Felbinger Johann Nepomuk, s. 45; Kubíček Alois: Architekt českých lázní, In: Umění 3, 1958/VI., s. 299.
[18] Lubomír Zeman, Nové lázně a Casino v Mariánských Lázních, Karlovy Vary 2009.

U vývěru hlavního Křížového pramene byla postavena budova Promenádního sálu, prvního *Kursalonu* či *Kursaalu* v Mariánských Lázních, kde se mohli lázeňští hosté shromažďovat a nerušeně konverzovat. Vytvořil se tak charakteristický lázeňský objekt „*sala di cure*“ (sál pro léčení), halová stavba s velkým sálem pro pořádání plesů a bálů, podle vzoru šlechtických paláců. Promenádní sál v Mariánských Lázních se inspiroval především anglickou architekturou 18. století v palladiánském stylu - „*Assembly Halls*“ či „*Assembly Rooms*“.

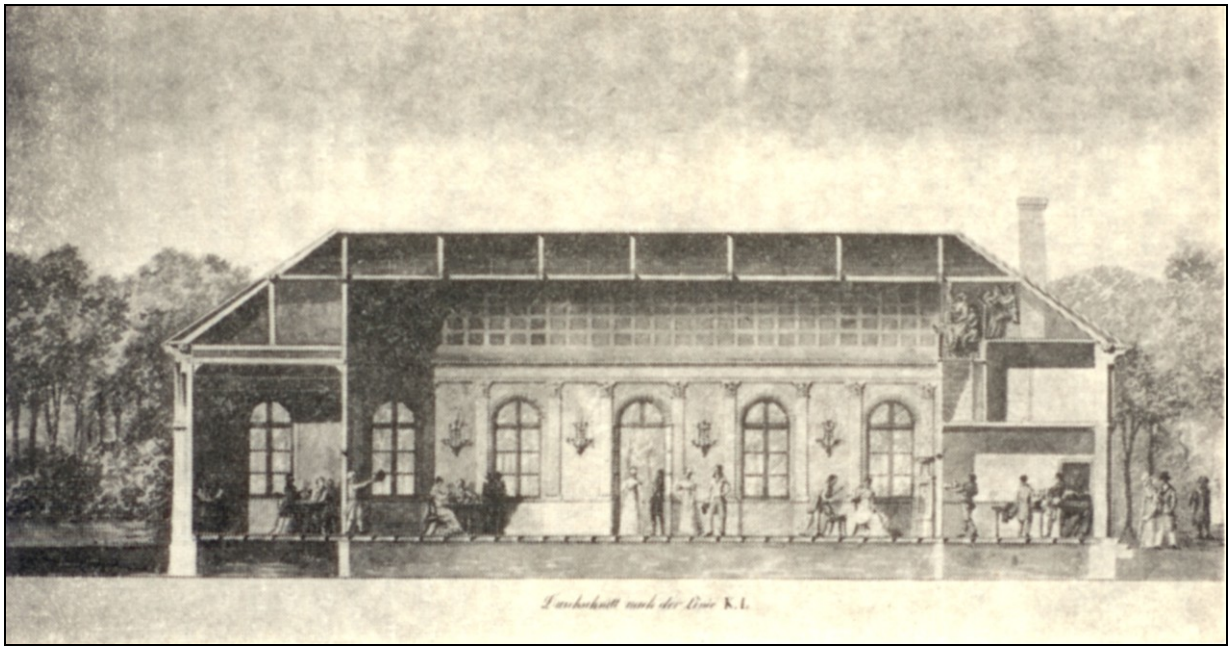

Mariánské Lázně - Promenadenhaus a Kursaal u Křížového pramene (1826)

Architektura romantismu

Slohový projev pozdního klasicismu a druhého rokoka se nenásilně mísil s romantickým historismem, pozvolna přinášejícím do lázeňského prostředí novogotické články. Výraznou stavbou v gotizujících formách v Mariánských Lázních byl pavilón Ambrožova pramene v Mariánských Lázních (1826). Posléze se začala se prosazovat architektura s členitějšími, pozdně klasicistními fasádami s pilastry a bohatšími nadokenními římsami, jako je dům U bílé labutě (dnešní Chopin) čp. 47 z roku 1820.

Mariánské Lázně - pavilón Ambrožova pramene, v pozadí kostel Nanebevzetí Panny Marie

Architektura historizujících slohů

Jednou z prvních staveb v Mariánských Lázních v historizujícím duchu je *kostel Nanebevzetí Panny Marie* postavený podle projektu mnichovského architekta Johanna Gottfrieda Gutensohna v letech 1844–1848. Bazilika vybudovaná na polygonálním půdorysu nese výrazné prvky novobyzantského slohu s typickou arkaturou (obloučkovým vlysem).

V polovině 60. let 19. století začala do lázeňského prostředí Mariánských Lázní pronikat architektura přísného historismu s prvky rané italské renesance. *Městské divadlo* z roku 1868 od Friedricha Zicklera bylo řešeno ještě v duchu semperovsky antikizujícího neoklasicismu, ale již s drobnými neorenesančními motivy (posléze bylo přestavěno secesně roku 1905). Fasády nájemních domů tehdy získávaly charakter benátských a toskánských paláců, vyznačujících se velmi nízkou střechou krytou atikami. Příkladem může být *Halbmayův dům* (dnešní Mondorf) v čele Mírového náměstí z let 1870-1871.

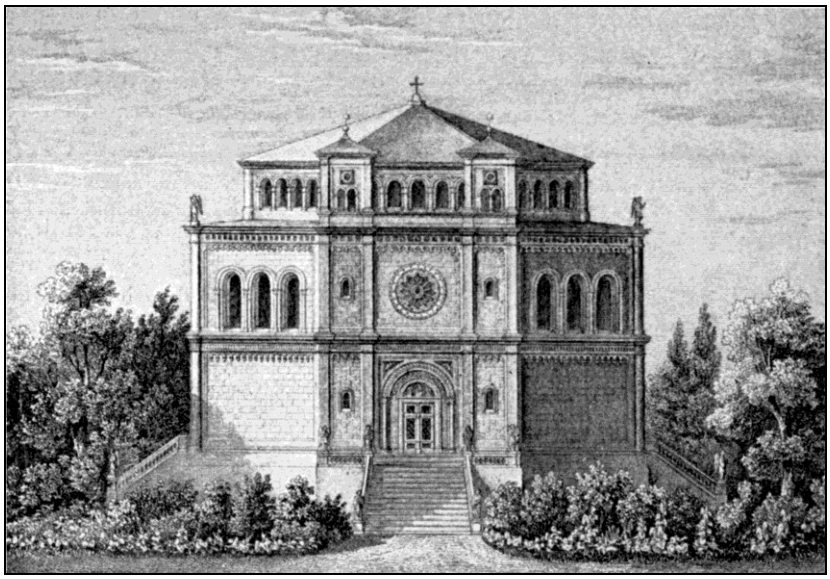

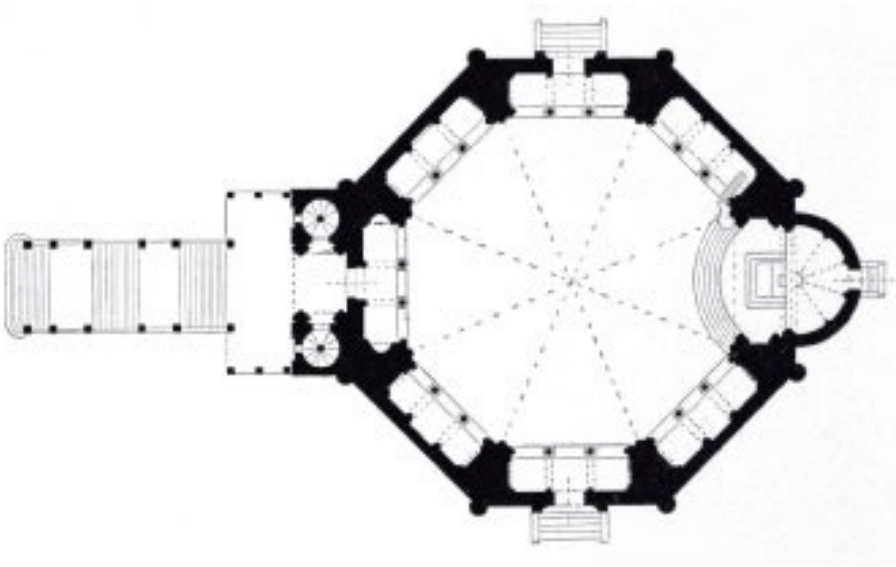

Mariánské Lázně - kostel Nanebevzetí Panny Marie, J. G. Gutensohn 1844–1848

Nejhonosnějším příkladem toskánské vily s výraznými arkádami je Falkensteiner Grand Spa Hotel, původně Hotel Casino. Hotel vznikl podle projektu význačného architekta Emila von Förster z Vídně v roce 1873 a po požáru roku 1875 byl opět obnoven. Arkády, sevřené v duchu italských vil mezi dvojici nárožních křídel, jsou vynášené štíhlými a vysokými sloupky s široce vysazenými náběžníky toskánských hlavic a nesou horní terasu. Fasády pročleněné v přízemí bosáží a v patře jemnou horizontální rustikou, jsou doplněny pilastry v iónském řádu, které rámují jednotlivé okenní osy. Okna jsou opatřena trojúhelnými frontony s konzolkami a poměrně nízké valbové střechy jsou vynášené mohutnými dřevěnými konzolami.

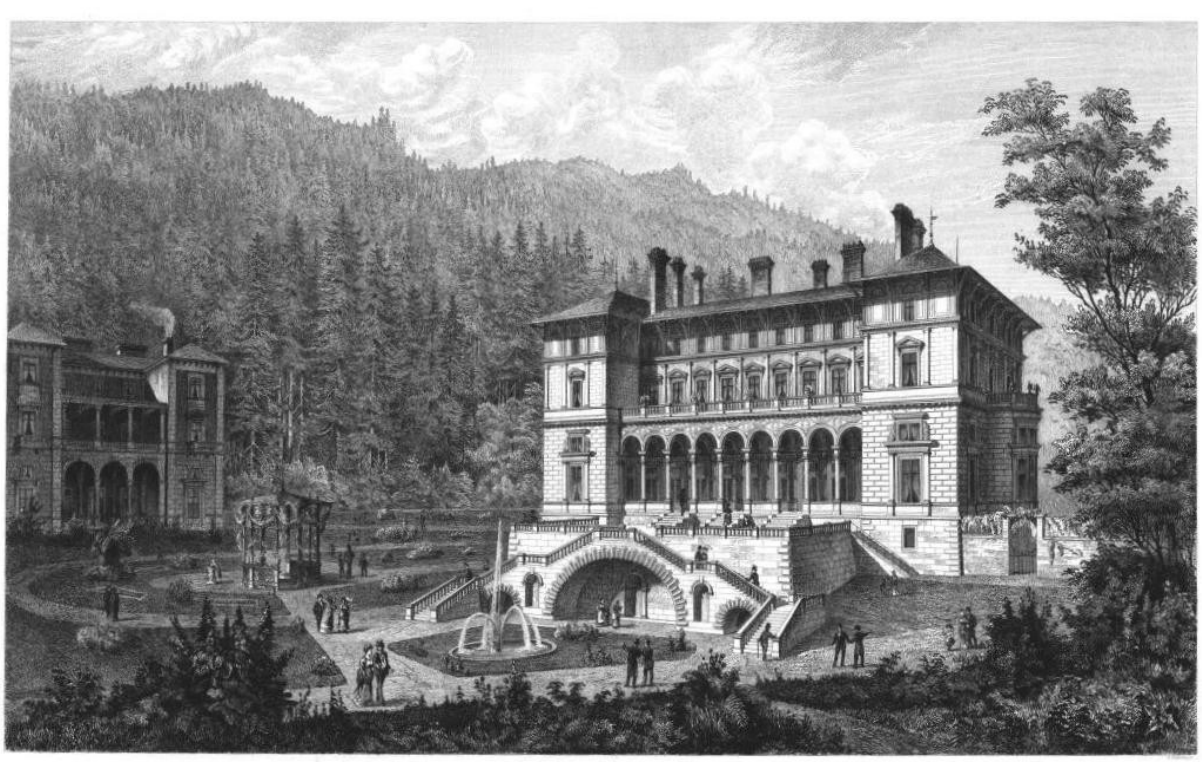

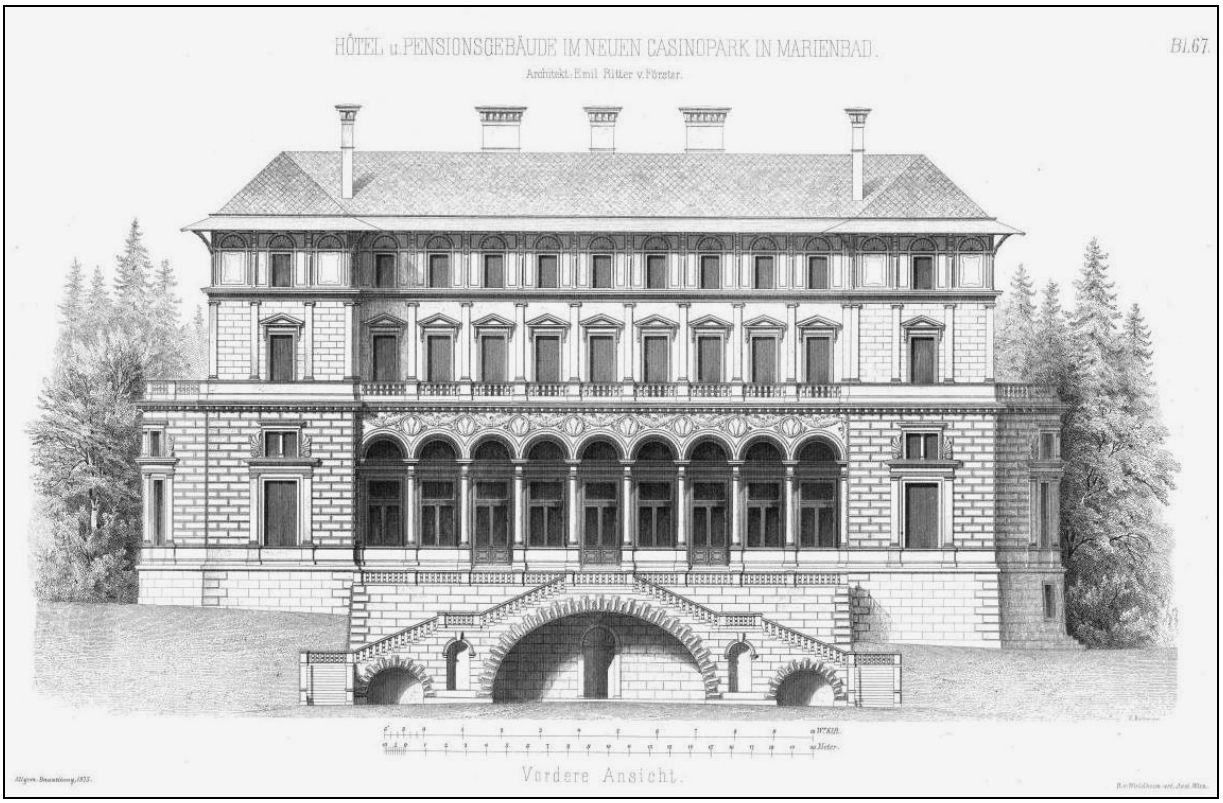

Mariánské Lázně - Hotel Casino (Falkensteiner Grand Spa Hotel) Emil von Förster 1873, 1875

Ve druhé polovině 70. let 19. století počíná příliv pompézní vídeňské neorenesance s nádechem neorenesance francouzské, s užitím charakteristických bání a vysokých mansardových střech. Francouzská neorenesance byla v tuto dobu zprostředkována vídeňským prostředím. Příznačným příkladem je zejména objekt původního penzionu Rudolfshof (dnešní Pošta) v Poštovní ulici, vybudovaný v letech 1878-1880 podle projektu vídeňského architekta Ernsta Krombholze.[19] Charakteristickou báň dostala po přestavbě roku 1892 i budova Centrálních lázní a městská radnice v roce 1900.

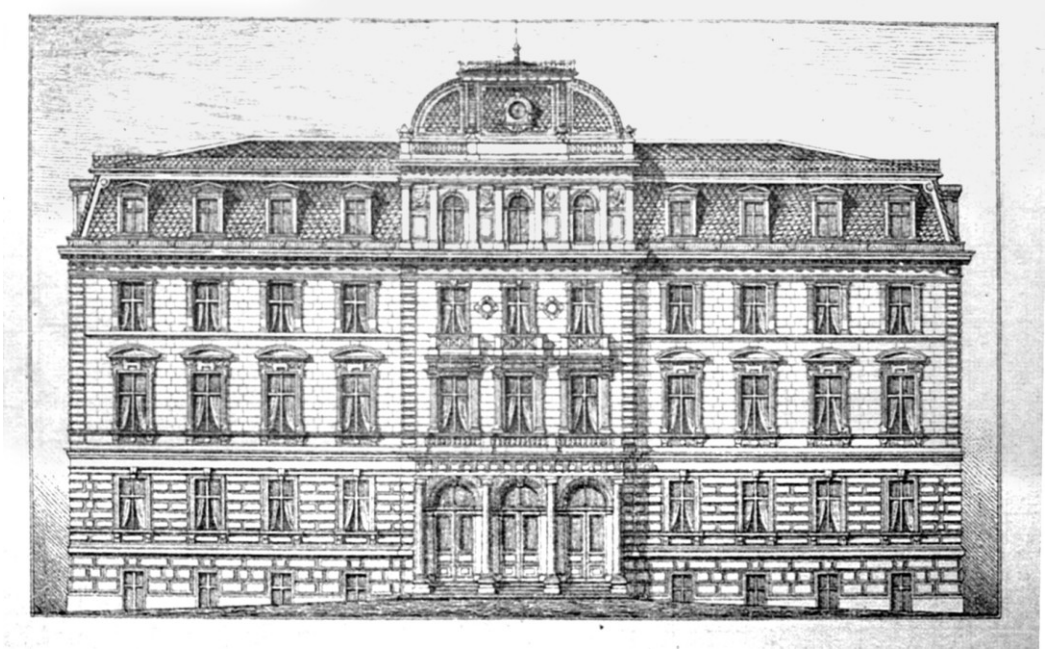

Mariánské Lázně - Rudolfshof (Pošta) Ernst Krombholz 1878-1880

[19] Karel Kuča - Lubomír Zeman, Památky Karlovarského kraje, Karlovy Vary 2006, s. 120; Jana Horváthová, Poštovní a telegrafní úřad Mariánské Lázně. In: Slavné pošty Čech, Moravy a Slezska, Praha 2013, s. 158-161.

Velmi zajímavým příkladem francouzsky zaměřené neorenesance je budova *rozesilatelství minerálních vod*, ve které dnes sídlí ředitelství lázní. Budova byla postavena v roce 1878 podle projektu mariánskolázeňského stavitele Friedricha Zicklera.

V 80. letech 19. století pronikalo do architektury více slohových projevů současně a vývoj směřoval k prosazení pozdního historismu. Následný vývoj „odívání“ staveb do historizujících kostýmů povznesl Mariánské Lázně již skutečně na přední místo mezi lázněmi nejen v Čechách, ale i v Evropě, a zajistil jim světovou proslulost. Hlavní úlohu v architektonické tvorbě hrál zprostředkovaný symbolický význam. Smyslem bylo vytvoření iluzivního světa, hlavním jeho cílem pak teatralita. Půvabnými příklady jsou jednoznačně dům *Windsor* (1870) a hotel *Carlton* (dnes Svoboda), který byl postaven v letech 1905-1906 podle projektu mariánskolázeňského architekta Josefa Forbericha. Uliční průčelí je směsí novogotiky, novobaroka i secese. Fasáda plná dynamiky a vzruchu obsahuje značné množství citací anglické windsorské novogotiky.

Architektura a stavebnictví byly stále více ovlivňovány používáním nových stavebních konstrukcí – železa a litiny. S využitím nového konstrukčního materiálu se stavěly i velké promenádní galerie či kolonády, což se opět samozřejmě odrazilo i v Mariánských Lázních v případě nové *Kolonády* postavené podle projektu vídeňských architektů Hanse Miksche a Juliana Niedzielského (1888–1889).

Mariánské Lázně - litinová kolonáda

V 90. letech 19. století vstoupil do hry i okázalý novobarok, opět ovlivněný vídeňskou architekturou. Pro pompézní vídeňský novobarokní sloh je typické spojení s výraznými prvky „nového“ rokoka. Příkladem pompézního vídeňského novobaroku je hotel a kavárna Miramonte, pohádkový zámeček postavený podle projektu vídeňského architekta Eduarda Prandla v letech 1904–1905.

Architektem města a ředitelem lázeňských provozů byl v 90. letech 19. století a na počátku 20. století Josef Schaffer, který se inspiroval zejména stavbami z oblasti Riviéry (*Centrální lázně*, *Kursaal*, *Nové lázně*, *Palladio*, škola, děkanství, původní městská nemocnice, dále roku 1903 zřízen Městský hygienický a balneologický institut). Stavby se vyznačují přesnou kompozicí a výraznou monumentalitou.

Dekorativní novobarokní, tzv. lázeňský sloh podle vzoru staveb v Monte Carlu, přešel od novobarokního historismu k naturalistické secesi. Hlavním autorem tohoto směru byl Arnold Heymann z Vídně (*Krakonoš*, *Bohemia*, *Polonia*, *Kavkaz*, *Merkur*, *Pacific*, *Hvězda*, *Svatý Hubertus* a *Esplanade*). Jako stavitelé tehdy působili v Mariánských Lázních Josef a Ignatz Königové, Eduard Stern, Alois Korb a další. Zvláště pohádkově romantizujících výsledků dosáhl mariánskolázeňský stavitel Josef Forberich (domy *Šípková Růženka, Sněhurka, Svatý Martin* v Ruské ulici, zotavovny *Morava* a *Narcis*, kaplička Lasky).

Mariánské Lázně - Hotel Krakonoš

Secese a Heimatstil

Stylový rejstřík architektury přelomu 19. a 20. století byl více než pestrý. Osobité realizace slučovaly rysy „klasické“ dekorativní vídeňské secese, novoromantismu či racionálního klasicismu. V Mariánských Lázních se secese projevila nejvíce na domě *Merkur* od Arnolda Heymanna z let 1904–1905 nebo na domě *Coburg* (dnes Copelia) čp. 137 v Anglické ulici.

Secesní architektura postupně přecházela stále více do geometrizujících linií vyúsťujících do dekorativního umění (Art Decó). Nádherným příkladem geometrizující secese je ale zejména *Hotel Esplanade* v Mariánských Lázních z let 1910–1911, jedna z posledních realizací A. Heymanna. Hmota stavby opět akcentuje motiv dvou nárožních věží, tentokráte řešených jako převýšené mělké rizality završené trojúhelnými štíty. Fasády jsou poměrně klidné v klasicizujících formách s pilastry a bosovaným nárožím, s převládajícím plošných secesním dekorem

Okolo roku 1909 se objevují folklorizující a historizující tendence v cíleném návratu k původních tradicím. Na Chebsku byl brán vzor především ze selského statku s jeho hrázděním a pestrou barevností. Začal tak vznikat specifický regionální stavební styl, nazývaný „Heimatstil“. Ve většině případů se jedná o iluzivní prvky k dekorování fasád. Charakteristickým příkladem tohoto výtvarného a architektonického stylu v Mariánských Lázních je *Hotel Monty - Cafe Egerländer*, upravený v letech 1900-1901.

Mariánské Lázně - Café Egerländer - Hotel Monty

Meziválečná architektura - Art Decó a Moderna

První světovou válkou zlatý věk skončil. Po odeznění šoku místních obyvatel z přičlenění do samostatného Československa, došlo počátkem 20. let k uklidnění situace. Začala se opět rozbíhat i stavební činnost. Poválečná a později hospodářská krize spolu se stoupajícím politickým napětím však způsobila, že další rozvoj města již byl méně okázalý.

Na rozdíl od českého vnitrozemí, kde se reprezentantem nové státní moci stává tzv. Národní sloh (obloučkový sloh, Rondokubismus nebo sloh Legiobanky, podle banky Čs. legií v Praze na Poříčí), se tento oficiální směr v česko-německém pohraničí příliš neuplatňuje. Přesto se v Mariánských Lázních nachází jeden z příkladů tohoto stylu - *Železničářský dům* v Nádražní čtvrti s charakteristickými prvky rondokubismu. Projekt připravili v roce 1924 čeští projektanti Emanuel Jánský a Rudolf Bušek z oddělení pro stavby a udržování tratí na ředitelství Státních drah v Plzni.[20]

Zdejší lázeňské prostředí i nadále tíhlo spíše ke klasicizujícím schématům a barokizujícím prvkům. S oblibou se rozvíjela architektura v duchu Art Decó jako pokračující moderna. Jedním z nejvýznamnějších architektů rozvíjejících tyto architektonické trendy v době mezi světovými válkami byl Karl Ernstberger, který realizoval řadu svých staveb i v Mariánských Lázních. Jako příklady lze jmenovat dům *Magnet* v Nerudově ulici čp. 250, postavený v letech 1928-1929, nebo dům *Whitehaven* v Ruské ulici čp. 79 upravený v roce 1937. Dalším výrazným objektem v obdobném stylu je obytný dům „*Bregenz*“ a „*Custoza*“ čp. 232 na Hlavní třídě postavený v letech 1937-1938 podle projektu arch. Josefa Schobera.

Specifickou architekturou severozápadního česko-německého pohraničí, se staly vilové objekty s pronikem sedlových, valbovým či mansardových střech, ve hmotách pročleněných rizality, ať již kvadratických, trojbokých či oblých tvarů zimních zahrad či jídelen, asymetricky vložené věžice vnitřních schodišť, zastřešené nejčastěji kuželovými střechami. Přímo typickým prvkem se staly žaluziové, nebo jen iluzivní okenice s otvory ve tvaru rout či srdíček. Výsledkem bylo spojení moderních forem s prvky klasické tradice. Charakteristickými příklady jsou zejména vilové objekty v rozrůstajících se Mariánských Lázních. Výrazné vilové stavby zde vytvořil architekt Heinrich Scherrer, původem ze Švýcarska. Za všechny lze zmínit vilu Franze Žampacha v Zeyerově ulici čp. 240 z roku 1926. Počátkem 30. let 20. století Scherrer svébytně kombinoval přístupy moderní architektury, zejména pak při řešení pojetí malého rodinného domu. Krátce před vypuknutím 2. světové války se Scherrer přiklonil k romantizujícímu proudu soudobé architektury.

Na rozdíl od výše uvedených architektonických stylů se v lázních příliš neprojevily konstruktivismus ani funkcionalismus, jinde velmi oblíbené. Jednou z výjimek jsou

[20] Švandrlík, R.: Rondokubismus v Mariánských Lázních. In: HAMELIKA, Mariánské Lázně č. 3/2001.

charakteristické obchodní paláce firmy *Baťa*, který byl postaven i v Mariánských Lázních na Hlavní třídě, kde byla nárožní poloha využita velice efektním oblým zalomením. Projekt vypracovali architekt V. Karfík a stavitel A. Sehnal ze Zlína. Stavební práce provedl místní stavitel Karl Gutt. Ten postavil v Mariánských Lázních i letiště ve Sklářích v roce 1926 s dvěma hangáry a odbavovací budovou s restaurací a čekárnami v konstruktivistických formách. Další výraznou stavbou ve funkcionalistickém duchu je lázeňský dům „*Taormina*" v Zeyerově ulici čp. 300, postavená v letech 1928-1929 podle projektu Ing. Franze Lappera. Neméně zajímavou je i stavba *Hotelu Regina* čp. 475 v Anglické ulici z let 1926-1927.

Mariánské Lázně - Hotel Regina

Poválečná architektura

Počátek druhé světové války rozvoj města zastavil a úpadek se ještě prohloubil po odsunu německého obyvatelstva v roce 1945. V období socialismu bylo lázeňské město dále udržováno bez výraznějšího narušení. Intravilán se již mnoho nerozrůstal, část starší vesnické zástavby aglomerovaných vsí byla nahrazena panelovou sídlištní výstavbou.

2.2. Stavebníci, stavitelé, mecenáši, mezinárodní postavení architektury v Mariánských Lázních

V počátečních fázích se do podoby lázeňského města výrazněji zapsali ředitel c.k. zemského stavebního ředitelství **Georg Fischer** a inženýr stavebního ředitelství **Josef Esch**. Podle vlastních slov se Josef Esch při své tvorbě vždy řídil jak pravidly nejlepších starých mistrů (Antoine Desgodets, zaměření monumentů Římské říše 1682), tak i mistrů novějších (Jean Nicolas Louis Durand).[21] Při tom sledoval i soudobé architektonické proudy (Joseph Kornhäusel, Baden u Vídně).

Na formu lázeňských pavilonů kryjících prameny měly vedle antických a renesančních vzorů značný vliv příklady anglických georgiánských staveb s palladiánskými motivy, inspirované především stavbami italského, pozdně renesančního architekta Andrea Palladia. Příkladem mohou být antikizující chrámky lásky a přátelství anglických přírodně krajinářských zahrad. Klasicistní formy, které byly v Mariánských Lázních používány již velmi časně, měly nepochybně velký přínos i pro šíření těchto myšlenek do dalších vzdálenějších míst. Vlivem značné obliby západočeských lázní u ruské šlechty i samotného cara Alexandra I., velkého obdivovatele antikizující architektury, docházelo již před polovinou 19. století k významnému zprostředkování antikizujícího historismu i anglického palladianismu do prostředí ruské, zejména petrohradské architektury.[22]

Dále byly rozpracovávány architektonické motivy předrevoluční i revoluční Francie, zejména v případě propojování válcových a kvádrových hmot (Etienne Louis Boullée, Claude-Nicolas Ledoux). Z těchto podnětů také došlo, zejména pod vlivem Josefa Esche, k formování nového architektonického typu lázeňské budovy – propojení glorietu, který kryje v ústřední pozici vývěr pramene, s nižšími promenádními prostory, ať již na způsob kolonády či stoy, ukončených na koncích rizality společenských sálů. Touto formu použil v letech 1826-1827 pro kolonádu Ferdinandova pramene v Mariánských Lázních. Příkladem mohl být pro Esche pavilón s kolonádou nad pramenem sv. Alžběty v Cáchách (Aachen), který vybudovali Johann Peter Cremer s Karlem Friedrichem Schinkelem v letech 1822–1827 a kde k ústřednímu sloupovému glorietu připojili dvě nižší postranní kolonády (stoy), zakončené na krajích předstupujícími křídly.

---

[21] Josef Esch pocházel z Bonnu (1784 - 1854) a praxi získal u dvorního architekta K. von Moreau ve Vídni. V letech 1807–1809 pracoval na českých panstvích F. von Dietrichsteina, od roku 1811 u zemského stavebního ředitelství v Praze. A právě v tomto svém období pracoval i v západočeských lázeňských městech. V roce 1835 byl pak jmenován stavebním ředitelem a roku 1836 vrchním stavebním ředitelem u brněnského místodržitelství, kde působil až do konce života. V roce 1850 byl jmenován vrchním stavebním inspektorem na Moravě. KUBÍČEK Alois, Architekt českých lázní, s. 299.

[22] Srov.: Pavel ZATLOUKAL, Architektura neoklasicismu. In.: Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890, s. 204.

Mariánské Lázně - kolonáda Ferdinandova pramene, Josef Esch 1826-1827

Aachen (Cáchy) - Elisenbrunnen, Johann Peter Cremer, Karl Friedrich Schinkel 1822–1827

Dispoziční schéma koupelového provozu v západočeských lázních vycházelo plně z předloh a principů velkých samostatných lázeňských domů zvaných. *Kurhaus*. Balneologie se v 19. století postupně formovala jako významný obor lékařské vědy a ovlivňovala i technický a technologický rozvoj lázeňských zařízení. Úzce navazovala na změny v jiných medicínských oborech a hledala jejich aplikace i pro lázeňství. Lázeňská města přebírala každé zlepšení lázeňského provozu a navracela se pro stavební formy i do vzdálené minulosti. V průběhu 18. a 19. století se po vzoru antických therm vytvořily velké komplexy lázní, lázeňských domů, kde se poskytovaly lázeňské služby široké veřejnosti. Velké samostatné lázeňské domy byly v Itálii nazývány S*tabilimento*, ve Francii *Etablissement thermal* či *Grand Thermes*, v Německu *Kurhaus*.

V polovině 19. století se obdobné typy lázeňských domů prosazují i v českých zemích. S výstavbou veřejných lázní se postupně ruší koupelny v soukromých domech a přechází se na systém domů jako penzionů a velkých lázeňských komplexů, kam lázeňští hosté k procedurám sami dochází. Pod vlivem tohoto vývojového proudu byly budovány velké lázeňské komplexy i v Mariánských Lázních. Plně se tak již na počátku vývoje lázeňského místa začleňují do mezinárodního rámce světové balneologie i soudobé architektury. Nové lázně v Mariánských Lázních se samy staly vzorem pro stavby lázeňských domů i za hranicemi Čech, kde v bavorských lázních Bad Steben byly vybudovány Nové lázně v roce 1853 v podobném stylovém i dispozičním provedení.

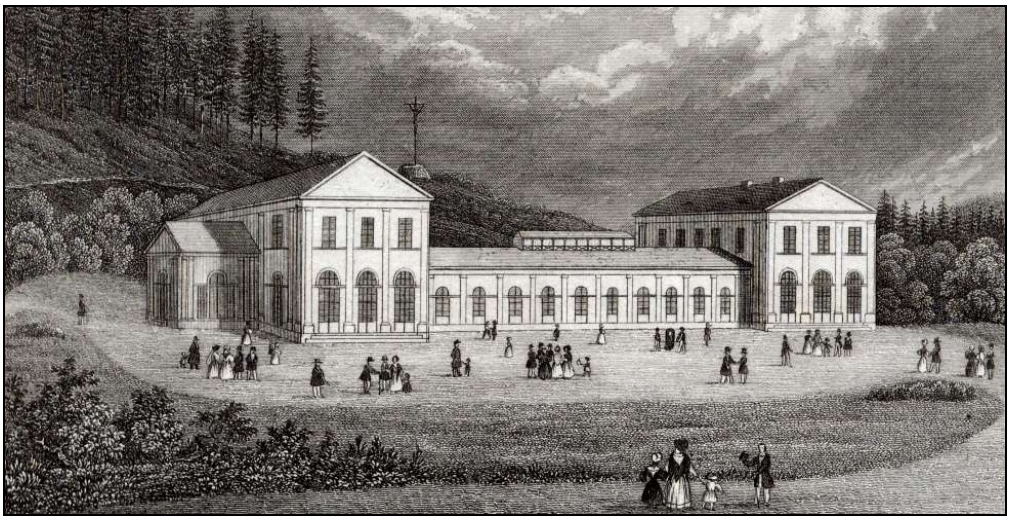

Mariánské Lázně - Nové Lázně Josef Esch 1827-1828

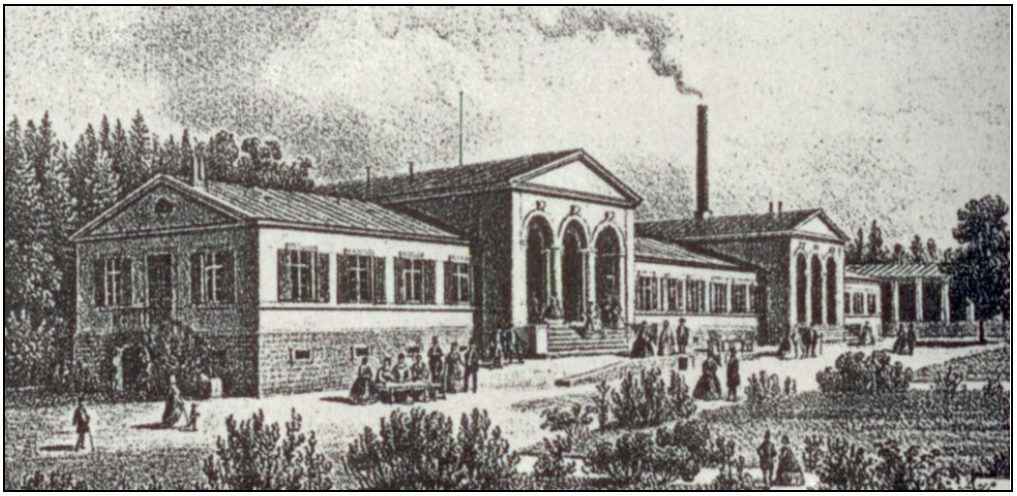

Bad Steben - Nové lázně 1853

Promenádní sál v Mariánských Lázních se inspiroval především anglickou architekturou 18. století v palladiánském stylu - *„Assembly Halls“* či *„Assembly Rooms“*.

Od 70. let 19. století se dostává v českých zemích opět do popředí vliv francouzské kultury, která výrazně podněcuje životní styl, umění i architekturu. Francouzská lázeňská města s jejich vznosnou architekturou inspirovala na konci 19. století řadu lázeňských míst Evropy. Důsledky tohoto mimořádného vlivu na podobu lázeňské architektury dodnes můžeme nacházet i v Mariánských Lázních.

Velmi zajímavým příkladem francouzsky zaměřené neorenesance je budova *rozesilatelství minerálních vod*, ve které dnes sídlí ředitelství lázní. Budova byla postavena v roce 1878 podle projektu mariánskolázeňského stavitele **Friedricha Zicklera**. V duchu francouzské architektury je fasáda sevřena nárožními rizality završenými segmentovými štíty velice podobně, jak to předvedl slavný francouzský architekt Charles Garniér ve své realizaci Opery v Paříži v letech 1860-1875, kde je hlavní průčelí také sevřeno mezi dvojici nárožních rizalitů ukončených segmentovými štíty.

Mariánské Lázně - Ředitelství lázní, Friedrich Zickler 1878

Paříž - Opera Garniér, Charles Garniér 1860-1875

I v druhé polovině 19. století působili v Mariánských Lázních významní architekti a stavitelé. Mezinárodní lázeňská klientela zadávala stavby mezinárodně uznávaným a renomovaným architektům, zejména z hlavního města rakouské monarchie Vídně, ale i z německých zemí. Jedním z nejvýznamnějších architektů, který zde zanechal svou realizaci, byl vídeňský architekt **Emil von Förster**.[23] Měl velký vliv na stavební činnost v monarchii až do počátku 20. století. Charakteristický pro něj byl monumentální styl čerpající z italské renesance. Hotel Casino (dnešní Falkensteiner Grand Spa Hotel), který Emil von Förster v roce 1873 vyprojektoval, patří mezi nejkrásnější příklady toskánské vily v Mariánských Lázních.

Mariánské Lázně získaly svou osobitou tvář na konci 19. století. Z velké míry ji vytvořili architekti Josef Schaffer, jenž se vrátil po studiu ve Vídni zpátky do svého rodného města, a Arnold Heymann, původem z Vídně. Jejich realizace dodnes patří mezi nejkrásnější stavby tohoto lázeňského města.

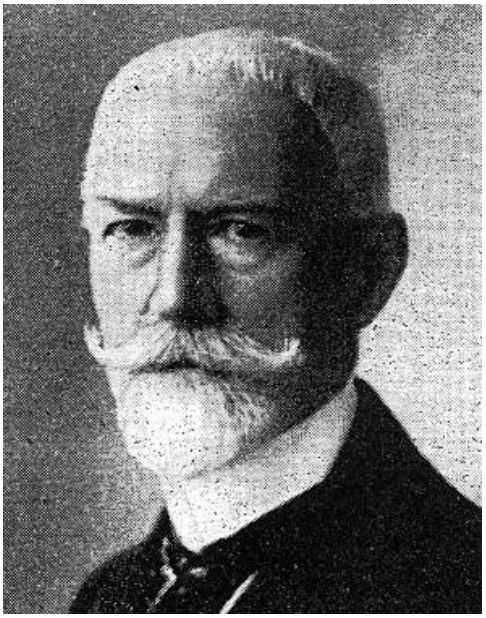

Josef Schaffer (1862 – 1938) vystudoval architekturu ve Vídni a působil v ateliéru Emila von Förstera, s nímž se podílel i na stavbách vídeňské Ringstrasse. Se svým tchánem, stavitelem Johannem Königem, zde realizovali řadu monumentálních budov v novorenesančním slohu. Pro tvorbu J. Schaffera je typická inspirace zejména stavbami severní Itálie a z oblasti francouzské Riviéry. Nejvíce se k tomuto cíli přiblížil stavbou Nových lázní s dvojicí věží po bocích vstupního rizalitu a dnešního Casina, původně Kursaalu, s mohutnou neckovou kupolí a sloupovými lodžiemi na bočních stranách křídel, v náznaku neoklasicistního prostylu. Střední část s kupolí je volně inspirována jak Palladiovou Basilikou ve Vicenze, tak stavbou Kurhausu v císařských lázních Bad Ischl od H. Michela (1872–1875), nebo Kurhausu v lázních Baden u Vídně od architektů Fassbengera a Katschera (1886). Fasáda mariánskolázeňské Villy Palladio ve stylu pozdní italské neorenesance s deseti mohutnými korintskými třičtvtěsloupy ve vysokém řádu a portálem doprovázeným dvojicí velkých karyatid vyzařuje dojem Benátek.

---

[23] Emil von Förster (1838–1909) byl synem dvorního architekta Ludwiga Christiana Förstera a svá studia architektury absolvoval v Berlíně. V roce 1860 vstoupil do otcova ateliéru a podílel se na budování známé Ringstrasse ve Vídni. Podle jeho návrhů byla provedena přestavba Hofburgu, Burgtheatru, navrhl budovu Allgemeine Österreichische Baugesellschaft a Dorotheum (1898–1901) ve Vídni.

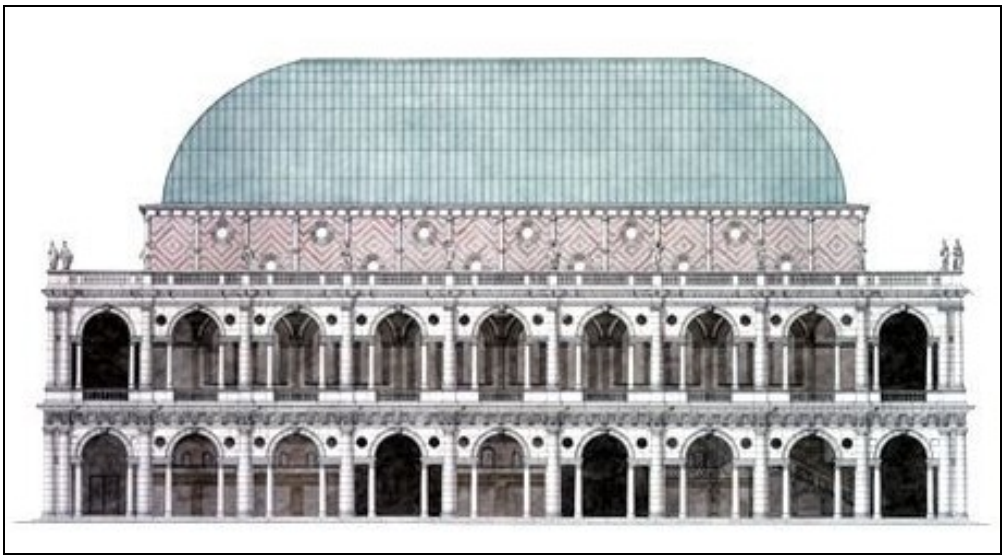

Vicenza - Palazzo della Regione (Basilica Palladiana), A. Palladio (1549-1617)

Mariánské Lázně - Kursaal (Casino), Josef Schaffer (1899-1900)

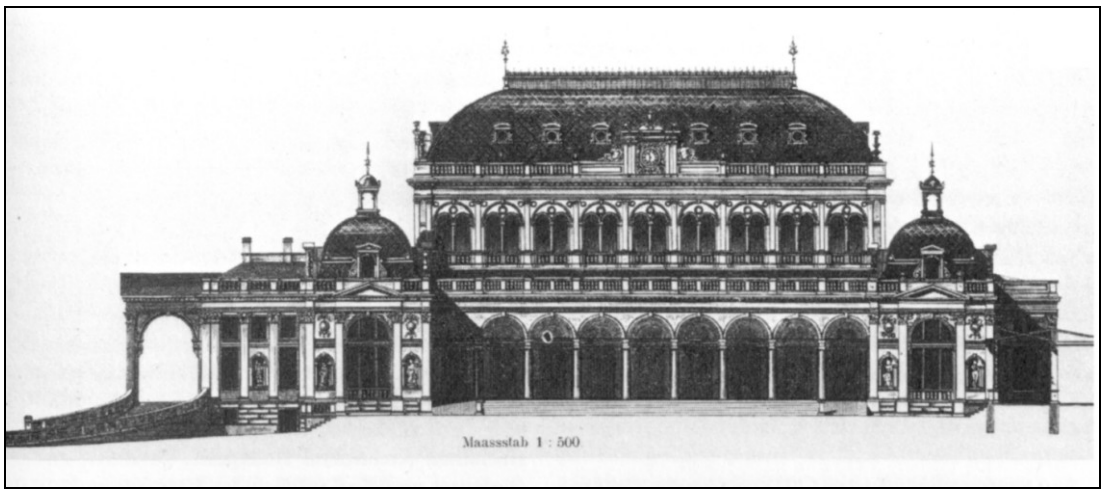

Baden u Vídně - Kurhaus, Fassbenger a Katscher (1886)

Ve stavbách **Arnolda Heymanna** (1870 - 1950) kulminuje, ale také se uzavírá etapa historizujících slohů, která charakterizovala výstavbu v Mariánských Lázních v posledních desetiletích 19. století.[24] A. Heymann si oblíbil ústřední motiv dvouvěžového vstupního průčelí a dovedl ho až do podoby pohádkových palácových staveb, plných vzruchu, hybnosti a bohatého dekoru, od renesančních prvků až po probleskující secesi (Hvězda, Pacific, Bohemia, Polonia). Motiv dvouvěžového průčelí průčelí vytvářející dominantní gradaci vychází z podnětů staveb na Francouzské Riviéře. Pro architekturu Mariánských Lázní se tento motiv stal stěžejní a dodnes dodává zdejší zástavbě zcela svébytný charakter.

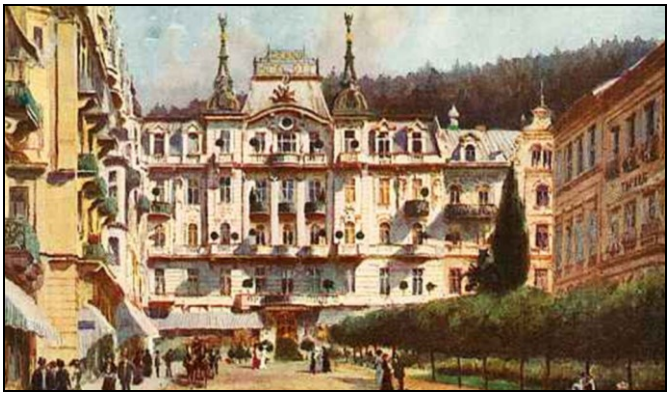

Mariánské Lázně - Hotel Ott (Pacifik), A. Heymann (1905)

Monte-Carlo - Opera (Casino), Charles Garniér (1878)

[24] Arnold Heymann se narodil se 9. října 1870 v městě Graz (Štýrsko) v rodině známého vídeňského stavbyvedoucího Arnolda Heymanna. Ve Vídni absolvoval reálné gymnázium, pak vyšší odbornou školu s maturitou a nakonec akademii výtvarných umění. Hovořil také francouzsky a několikráte navštívil Francii a Belgii. Již v 28 letech (1898) se stal stavebním podnikatelem. Za padesát let života postavil 250 objektů, obytných a obchodních domů, paláců, vil, škol a hotelů - ve Vídni palác Grassinger (Döblin); obytný a obchodní dům bratří Wildů; Schönbrunnský dům; velký obytný a obchodní dům Stallburggasse 2; Park-Hotel Schönbrunn; dům Hietzing; vila profesora E.Fronze, Lainz, Jagdschlossgasse. http://www.architektenlexikon.at

Hans Miksch (1846 - 1904) a **Julian Niedzelski** (1849 - 1901)

Společnou kancelář založili roku 1881 ve Vídni. Oba architekti jsou typickými reprezentanty pozdního historismu. Během svého studia a působení u známého rakouského architekta Heinricha Ferstela navštívil Julian Niedzelski třikrát Itálii, kde studoval umění italského cinquecenta, které posléze ovlivnilo i jeho tvorbu. S realizacemi jejich kanceláře se lze setkat na území celé někdejší monarchie. Zásluhou dřívějších kontaktů ale stavěli i v dalších zemích monarchie.[25] V Mariánských Lázních postavili v letech 1889-1890 u starého Kursaalu velkou kuchyni s ubytovacími pokoji v patře a z boku v roce 1897 krytou verandu. Jejich jedinečným dílem je ovšem velkolepá litinová kolonáda, která se stala chloubou Mariánských Lázní a je svého druhu největší a nejdelší kolonádou v lázeňských městech Evropy.

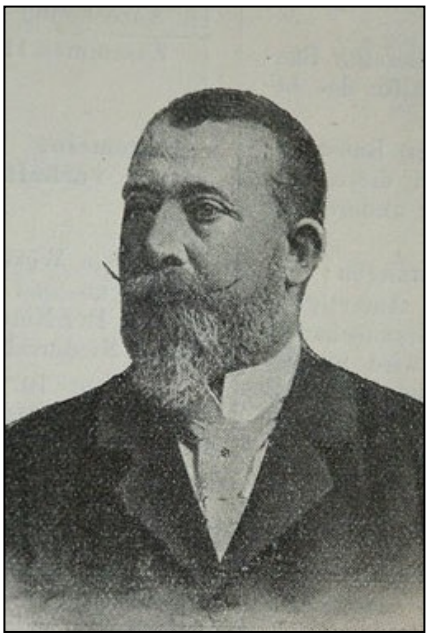
Julian Niedzelski

Dalšími významnými staviteli a projektanty v Mariánských Lázních byli **Friedrich Zickler**, jeho syn **Alexandr Zickler**, **Josef** a **Ignatz Königové**, **Eduard Stern**, **Josef Forberich**, **Karl Gut** a mnozí další.

Friedrich Zickler (1829 – 1899)

Stavitel Friedrich Zickler realizoval ve 2. polovině 19. století v Mariánských Lázních řadu staveb, jež dodnes dotvářejí vzhled města (městské divadlo, radnice, rozhledna, pavilon Lesního pramene, jeho vila čp. 107 v Třebízského ulici atd.).

Josef Forberich (1876 - 1930)

Stavitel Josef Forberich se narodil se v obci Svatava na Sokolovsku v rodině hostinského Wenzla F. Forbericha. Na přelomu 19. a 20. století realizoval v Mariánských Lázních velké množství staveb, jako hotel Carlton (dnešní Svoboda - podle projektu J. Forbericha postavil stavitel Ignác König, dostavěn na jaře 1907), kaplička Lasky (1909), pohádkové vily Svatý Martin, Šípková Růženka, Sněhurka v Ruské ulici, vily Hubertusberg a Bismark na Bellevue, vily v ulici Boženy Němcové, například Annenheim čp. 375 (1904-1905), St. Elisabeth čp. 376 aj.

---

[25] Hans Miksch se narodil v Liberci v rodině stavitele Johanna Miksche, od nějž získal první praktické zkušenosti. Jeho začátky jsou spojeny s rodným Libercem. Julian Niedzielski se narodil v městečko Strzyzów v rakouské Haliči. Studoval techniku v Krakově a pak ve Vídni u Heinricha Ferstela. V Liberci společně s architektem Julianem Niedzielskim zvítězil v soutěži na návrh městského divadla a tento úspěch založil jejich dlouhodobou spolupráci ve společné kanceláři ve Vídni. Nejznámější jejich realizace jsou Spořitelna v Liberci 1888-1891, Vila Rudolfa Larische v Krnově 1888, radnice v Novém Sadci 1895-1897. http://www.architektenlexikon.at

Václav Skalník (1776 – 1861)

Vynikající zahradní architekt a tvůrce parků v Mariánských Lázních. Od roku 1817 zde prováděl velkorysé úpravy terénu a spolu s opatem Reitenbergerem a doktorem Nehrem vytvořil předpoklady k budování lázeňského města. V jeho středu vybudoval přírodně krajinářský park o rozloze 18 hektarů, navrhl a vytvořil terasu promenády mezi Křížovým a Karolininým pramenem, provedl terénní úpravy Horního (dnes Goethova) náměstí, vysázel velké množství domácích i cizokrajných dřevin, vystavěl cesty v parcích i v okolních lesích, přemostil potoky a upravil vývěry pramenů. Tepelský klášter jej v roce 1824 jmenoval představeným obce a pověřil vedením stavebního, kulturního, finančního a sociálního úřadu. Dozíral také na provoz lázní a na zasílání minerálních vod.

Carl Gustav Swenson (Svensson) (1861 - 1910)

Významný švédský zahradní architekt se narodil jako syn zahradníka Svena Anderse Gustava Svenssona. Působil jako zahradník na dvoře Såtenäs am Vänersee. V letech 1880-1881 pracoval jako dvorní zahradník na zámku Triefenstein am Main a v roce 1887 odešel do Vídně, kde se stal brzy vyhledávaným zahradním architektem. Od roku 1894 komponoval zahradu sanatoria Dr. Löwa v Purkersdorfu ve Vídni. Spolupracoval s vídeňským ateliérem F. Fellnera a H. Helmera, pro něž upravoval roku 1897 park u přestavovaného zámku v Žinkovech. V letech 1901-1904 působil v Mariánských Lázních, kde rozšiřoval a upravoval původní Skalníkovy parky, vytvořil Labutí jezírko s balustrádou a korintským sloupovím, či zahradu Vily Luginsland (LIL) Maximiliana Franza Halbmayra. Od roku 1906 působil v dnešním Slovinsku (parky u Vily Zora Velde na jezeře Bled) a v Chorvatsku (park hradu Maruševec, Varazdin (Varaždin).

František Josef Thomayer (1856 - 1938)

Jeden z největších odborníků své doby v oboru zahradní architektury, který koncem 19. století působil jako ředitel pražských parků a zahrad. Kromě Prahy velmi často působil i v dalších městech na území Čech a Moravy (v Nymburce, Chrudimi, Přerově a jinde). Pracoval i na úpravách některých zámeckých parků a soukromých zahrad. Do Mariánských Lázní přichází v červenci 1893 na pozvání městské rady za účelem dobrozdání a k vypracování návrhu zvelebení mariánskolázeňských parků - centrálního parku, Kostelního náměstí, prostoru u Lesního pramene, dnešního Mírového náměstí, prostorů u Křížového, Karolinina, Ambrožova i Ferdinandova pramene.

Lázeňské místo lákalo velké množství příznivců, z nichž se částečně stávali i mecenáši rozvoje pozdějšího města Mariánské Lázně. Za všechny lze jmenovat následující nejvýznamnější osobnosti.

Johann Josef Nehr (1752 – 1821)

Johann Josef Nehr se narodil v Teplé. Vystudoval klášterní gymnázium a pražskou universitu. Dal postavit první zděný dům k ubytování nemocných. Roku 1779, kdy se vrátil ze studií, přijal dekret stálého klášterního lékaře. Léčivé účinky místních pramenů popsal Dr. Nehr ve své knize: Popis minerálních pramenů u Mariánských Lázní na panství kláštera Teplá, poblíž obce Úšovic. První vydání této knihy vyšlo roku 1813 a druhé roku 1817.

Karl Gaspar Reitenberger (1779 – 1860)

Karl Gaspar Reitenberger se narodil na tepelském panství v městečku Úterý. Byl mnichem v klášteře Teplá, v roce 1813, po smrti opata Pforgnera, se stal zdejším opatem. Nechal budovat školy, nemocnice, v hladovém roce 1817 poskytoval poddaným pomoc. Opat Reitenberger se velmi zasloužil o vznik a rozvoj Mariánských Lázní. V jejich počátcích, kdy chtěl toto místo upravit a zkrášlit, mu velice pomohl kníže Anton Isidor Lobkowitz, který doporučil zahradního architekta Václava Skalníka z Hořína.

Johann Nepomuk Felbinger (1768 – 1855)

penzionovaný účetní tepelského kláštera Johann Nepomuk Felbinger se stal prvním kronikářem Mariánských Lázní. V letech 1816 – 1817 si zde postavil první dvoupatrový zděný dům. Osobně zažil přetváření nehostinného údolí v přívětivé lázeňské město a podle poznámek, jež si vedl, sepsal v letech 1835 – 1855 soukromou kroniku lázní.

MUDr. August Lorenz Herzig (1839 – 1901)

MUDr. August Lorenz Herzig byl starostou města v letech 1873 – 1880 a 1892 – 1899. Za jeho úřadování prodělaly Mariánské Lázně bouřlivý rozvoj, k němuž přispěl mnoha iniciativami. V uznání jeho prozíravosti, obětavosti a zásluh mu byl roku 1913 odhalen pomník v městském parku, roztavený za 2. světové války. Jeho tvůrcem byl Edmund Klotz z Vídně.

Josef Dyonys Halbmayr (1813 – 1879)

V letech 1845 – 1848 zastával funkci představeného obce a v obdobích 1861 – 1867 a 1867 – 1873 byl starostou města. Úspěšný podnikatel původně z bavorského Mnichova, zeť bohatého hoteliéra Alberta Klingera a vlastník největších hotelů ve městě: Starého Klingeru (čp. 36), Nového Klingeru (čp. 33), Halbmayr-Haus (čp. 32 dnes Mondorf), které dal velkoryse přestavět. Kolem roku 1871 dal postavit nové hotely Louisendorf (čp. 252 v Chebské ulici) a kolem roku 1875 Maxhof (čp. 141, dnes Maxim na Mírovém náměstí). Za jeho úřadování město získalo zděné divadlo, kolonádu Lesního pramene a v roce 1872 nádraží, zajišťující přes Plzeň a Cheb železniční spojení s Vídní a Německem, důležité pro další příliv lázeňských hostů.

Mezinárodní postavení lázeňské architektury v Mariánských Lázních lze doložit i budováním sakrálních míst a svatostánků různých náboženských vyznání.

V roce 1878 byl postaven **anglikánský kostel**, jehož plány navrhl významný architekt viktoriánské doby Wiliam Burges z Londýna. Klášter a stavbu financovala paní Scott of Rhodono, aby tak uctila památku svého zemřelého manžela. Byly zde umístěny i deska zakladatelky kostela z roku 1879, bronzová a mramorová deska, kde sedával anglický král Eduard VII.

Pro evangelické lázeňské hosty byl v letech 1853–1857 postaven **evangelický kostel** z veřejné sbírky německých evangelíků pod patronací pruského krále Bedřicha Viléma IV.

V letech 1900-1902 byl vybudován **ruský pravoslavný chrám** podle prvotních plánů prof. Nikolaje V. Sultanova z Petrohradu. Na jeho stavbu přispěli i velkokníže Vladimír Alexandrovič a ruská knížata Voroncov-Daškov, Gagarin či Kantakuzen.

Na Hlavní třídě vyrostla v letech 1883-1884 **synagoga** podle plánů Eduarda Sterna. Byla to honosná dvouvěžová svatyni v novobyzantském maurském slohu. Při Křišťálové noci z 9. na 10. listopadu 1938 byla vypálena a pak stržena.

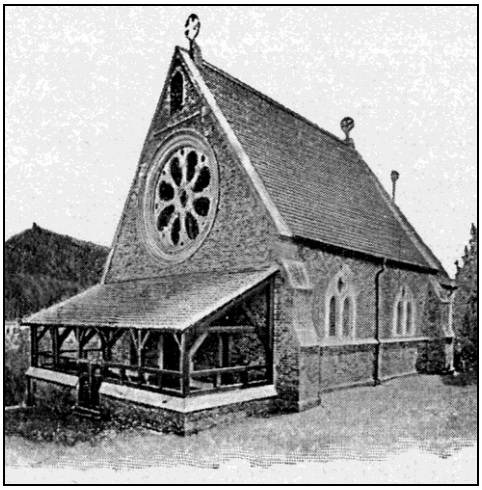

Mariánské Lázně - anglikánský kostel, evangelický kostel a pravoslavný chrám

Mariánské Lázně - synagoga na Hlavní třídě (1884)

3. Specifikace jednotlivých druhů památkově chráněných objektů

Mariánské Lázně se díky svému historickému stavebnímu fondu prezentují jako významný soubor urbanistických, architektonických, kulturně – historických, uměleckých a estetických hodnot, jejichž význam a potřeba ochrany jsou vyjádřeny existencí památkově plošně chráněného území ve formě městské památkové zóny. Z hlediska stavebního fondu se památková zóna vyznačuje urbanistickým souborem staveb se stanoveným podílem nemovitých kulturních památek. Na výrazněji nenarušené urbanistické struktuře sídla nebo její určující části jsou zachovány původní objemové formy rozhodujících typologických druhů staveb. Na území městské památkové zóny Mariánské Lázně je zastoupeno vícero druhů památkově chráněných objektů. Nejpočetnější je zastoupení památek lázeňského charakteru (velké lázeňské komplexy, lázeňské domy, sanatoria), nebo objektů s lázeňstvím různým způsobem spjatých (lázeňské penziony, hotely, vily). Dále jsou zastoupeny sakrální stavby různých druhů církví a vyznání, drobné kaple a kapličky, vyhlídky, zahradní a výletní restaurace, veřejné stavby městské správy a služeb či komerční objekty.

Struktura jednotlivých druhů památek na území města Mariánské Lázně	
Lázně, lázeňská sanatoria a lázeňské domy	25 (3)
sakrální stavby (kostely, kaple a kapličky)	5
panské domy, šlechtická sídla	2 (1)
společenské, konverzační domy	2
zájezdní a výletní restaurace	0 (3)
školní budovy	0 (2)
veřejné budovy	2
komerční budovy	2
parky, sady	1
další	1

Pozn. V závorce uveden celkový počet jednotlivých typologických druhů památek i s nezapsanými exempláři.

4. Typologická vybavenost Mariánských Lázní lázeňskou architekturou

3.1. Lázeňství v Mariánských Lázních, jímání pramenů a technologický provoz

Lázeňská léčba v Mariánských Lázních je založená na využití přírodních léčebných zdrojů. Díky chemické rozmanitosti zdejších pramenů jsou Mariánské Lázně vhodné k léčbě velkého spektra nemocí. Pro svou rozmanitost tvoří zdejší minerální vody základ lázeňské péče. V nejbližším okolí vyvěrá přes 100 minerálních pramenů, ve městě samotném kolem 40 pramenů. Jednou z jedinečných procedur Mariánských Lázní je „Mariin“ plyn, který přirozeně probublává ze země, využíván k léčení v našem krásném městě. Tento plyn vulkanického původu obsahuje 99,7 % CO_2.

Vysoký počet vývěrů minerálních pramenů a jejich následné využívání pro léčení se výrazně podepsalo na architektuře města, a to nejen na ubytovacích hostincích, ale hlavně při budování promenádních kolonád, pavilonů a různých staveb. Kolonády a altány zastřešující jednotlivé prameny dokreslují malebnou lázeňskou atmosféru.

V Mariánských Lázních se nabízejí následující procedury:

- Minerální pitná kúra
- Minerální koupel se suchým zábalem
- Suchá plynová lázeň CO_2
- Plynová injekce přírodního CO_2
- Podvodní masáž
- elektroterapie
- inhalace

Kromě výše zmíněných je lázeňská léčba doplňována o další procedury:

- procedury rehabilitační a fyzikální terapie
- fototerapie
- kryoterapie
- parafínové zábaly
- perličkové, přísadové a vířivé koupele
- ultrazvuk a další

3. 2. Výjimečná architektonická hodnota stěžejních lázeňských objektů, lázeňské prostředí

Mariánské Lázně vznikaly v době klasicismu a empíru, a dotvořeny byly na konci 19. století ve stylových variacích historismu, který také určil jejich základní stavební ráz. V lázeňské zóně se nachází velké množství významných lázeňských staveb, které dodnes slouží svému prvotnímu účelu. Celek obsahuje pavilóny nad prameny a několik kolonád. Dále zde stojí významné balneologické ústavy, sanatoria, městské divadlo, hotelové komplexy a mnoho dalších lázeňských hotelů, penzionů a vil. Typické je spojení zástavby s komponovanou zelení ve formě krajinářských parků. Lázeňské město je také doplněno mnoha výletními cestami v přilehlém okolí, dnes znovu obnovovaných.

Nařízením vlády České republiky č. 50/2010 Sb. o prohlášení některých kulturních památek za národní kulturní památky, byla dne 8. února 2010 prohlášena za národní kulturní památku Lázeňská kolonáda na území města Mariánské Lázně. Tím byla uznána jedinečnost této stavby v rámci celé České republiky.

Lázeňské domy, velké lázeňské komplexy

Od samého počátku se v Mariánských Lázních budovaly veřejné lázeňské domy obsahující prostory pro léčebné procedury. Takové stavby se i u nás obecně označovaly německým pojmem *Kurhaus*. Od první poloviny 19. století dostávaly velké lázeňské domy po vzoru antických therm půdorys s vnitřním nádvořím, v interiéru probíhala u dvorního průčelí chodba, z níž byly přístupné jednotlivé místnosti s předsíňkou a vanami, přiléhající k hlavnímu průčelí. Starší dispoziční řešení bylo dvoutraktové, od druhé poloviny 19. století se prosazovaly dispozice trojtraktové se střední chodbou a koupelovými kabinkami po obou stranách. Tato dispoziční schémata byla uplatněna také v případě Centrálních (Starých) i Nových lázní. Velmi zajímavou dispozici vycházející z tohoto základního typu mají právě Nové lázně s unikátními Římskými lázněmi.

Staré lázně - nyní **Centrální lázně** čp. 1 (Goethovo náměstí 27)

V místech původního dřevěného objektu s koupelnami z roku 1786 byl roku 1808 vybudován tepelským opatem nový lázeňský dům zvaný Traiteurhaus. Vedle něj vyrostl v letech 1810-1812 druhý lázeňský dům s parní lázní, který byl v roce 1820 podstatně rozšířen. Po vzniku Nových lázní roku 1827 byl nazván Staré lázně. V roce 1870 byl objekt přestavěn stavitelem Friedrichem Zicklerem v novoklasicistním stylu a posléze roku 1892 nahrazen monumentální novorenesanční novostavbou vyprojektovanou architektem Josefem Schafferem. Ze Starých lázní zbylo v původní podobě příčné jižní křídlo. Bylo zde 115 se 121 vanou pro uhličité minerální lázně z blízkého Mariina pramene a 75 koupelen se 72 vanami pro všechny druhy úplných a částečných slatinných lázní, dále pro slatinné zábaly a obklady. V koupelnách

byly jak vany pro slatinu, tak i vany pro očistné koupele. Byly zde i čtyři komfortní lehárny pro pány a dámy k dodatečnému pocení po koupeli. Ve dvoře se nacházely plynové lázně s oxidem uhličitým k procedurám tzv. suchých plynových lázní. Tři horní, elektrickými výtahy propojená poschodí obsahovaly vedle lázeňského provozu i 120 elegantně zařízených obytných místností pro ubytování lázeňských hostů.

Slatinné lázně čp. 2

V blízkosti Centrálních lázní stojí patrová budova Nových Slatinných lázní, která byla postavena podle projektu Friedricha Zicklera v letech 1880-1882. Budova s dvěmi navazujícími křídly je vybudovaná ve stylu francouzské neorenesance s mansardovými jehlancovými střechami nad nárožními rizality a s bání nad středním rizalitem. Těžila se zde slatina a lázně zažívaly obrovskou konjunkturu. Při založení patřily k největším lázeňským budovám tohoto typu na světě. Ve zvýšeném přízemí bylo 34 slatinných lázeňských oddělení, každé z nich sestávaly ze šatny a vlastní koupelny. Nechyběla ani síň pro odpočinek. Dále zde bylo zvláštní oddělení pro léčbu studenou vodou s čekárnou a 14 kabinami, z nichž každá obsahovala také lehátko k odpočinku. Nacházel se zde velký lázeňský sál s bazénem studené vody, se sprchami a vanami pro celkové, poloviční i sedací koupele, místnost pro masáže a další vodoléčebné procedury.

Nové lázně čp. 53 (Reitenbergerova 2)

Nové lázně byly původně postaveny v letech 1827-1828 podle plánů Josefa Esche. Tehdy měly 10 kabin pro koupele. Lázně byly později rozšiřovány, v roce 1841, kdy vzniklo nových 14 kabin a Kursaal s čítárnou, a posléze v roce 1868. V letech 1893–1896 nahrazeny monumentální novostavbou ve stylu italské neorenesance. 120 metrů dlouhá budova s několika křídly má v hlavní ose střední části vstup sevřený dvojicí věží v nápodobě architektury Francouzské Riviéry. V nároží jsou vloženy další věže. Bohatá štukatura vrcholí nad vstupním portikem majestátní sochařskou dekorací. Projekt vypracoval Josef Schaffer. Z vestibulu se vstupovalo k přepychovým čekárnám a sálům pro odpočinek. V hlavním průčelí byly k vestibulu přidruženy dvě exkluzivní lázeňské místnosti pro přírodní uhličité lázně, sestávající vždy z jednoho salonu pro odpočinek s lodžií obrácenou do parku, šatny a vlastní koupelny. V dalších traktech zvýšeného přízemí a prvního poschodí spojeném dvěma schodišti a výtahem se nacházelo 55 koupelen s 65 vanami pro uhličité minerální lázně z Rudolfova pramene, dále 47 koupelen s 50 vanami z Ferdinandova pramene a 41 koupelen se 43 vanami přírodních železitých (tzv. uhličito-ocelitých) lázní z Ambrožova pramene. Celkem zde bylo 156 koupelen se 172 vanami pro různé minerální lázně. V přízemí byly situovány dále velkolepé parní lázně pro pány a dámy s 56 oddělenými kabinami, sprchy, oddělení pro léčbu studenou vodou. Střed parních lázní tvoří Římské lázně, velká síň ve stylu antického, starořímského dvojitého atria. Celkem 18 sloupů a 24 pilastrů z červeného solnohradského a bílého carrarského mramoru

vynášejí křížové klenby. Stěny jsou obloženy velkými deskami z leštěného carrarského a belgického mramoru. Nacházejí se zde dva bazény se studenou a teplou vodou, vykládané secesními keramickými dlaždicemi. Vedle této síně byly situovány dvojí římsko-irské (horkovzdušné) lázně se sprchami, místností pro masáže a sálem pro odpočinek. Parní lázně pro dámy byly prostorově uspořádány obdobně, ale byly o něco menší. V hlavní budově pro uhličité lázně byly ještě i elektrické světelné lázně a v prvním patře inhalatorium s jednotlivými inhalačními přístroji i dvěma kabinami pro prostorovou inhalaci. V 1. a 2. poschodí středního křídla bylo navíc 12 obytných pokojů k pronajmutí. Římské lázně s oblibou využíval při svých návštěvách i anglický král Edward VII.

Mariánské Lázně - Nové lázně

Vojenská lázeňská léčebna, Ibsenova 183/3

Původní novorenesanční dům Imperial dal roku 1885 postavit hoteliér E. Lanzendörfer podle plánů architekta Josefa Schaffera. Záhy se stal majetkem rodiny Grimmů, vlastnících i hotel Schloss Schönbrunn v Anglické ulici. Dnes vojenskou léčebnu tvoří komplex propojených budov: Bristol čp. 198/1), Aglaja (čp. 175/1), Poeta (čp. 172/5), Credo (čp. 185/9), Davos (čp. 171/11), v němž je recepce. Dům Poeta si dal kolem roku 1885 postavit Ernst Theodor Pflatz (1838-1918). Tento pruský malíř se stal mezi lety 1866-1918 autorem unikátních foto snímků zdejších míst, lékařů a celebrit.

Objekty pro pitnou kúru u pramenů (pavilóny, kolonády, pitné haly)

Pro zabezpečení vývěrů pramenů při pitné kúře, byly nad jejich vývěry zřizovány jednoduché přístřešky či drobné altánky a později nákladnější stavby architektonizované podle vládnoucího vkusu. Nejstarší forma pavilónků spočívala z pouhých dřevěných přístřešků klasických tesařských konstrukcí. Byly to častokrát volné otevřené stavby s dřevěnými sloupky zastřešené stanovými stříškami. Osvícenství se svým opětovným příklonem ke klasickému umění starého Říma a nově i Řecka formovalo pavilónky nad prameny podle vzorů antické vznešenosti jako nové chrámy zdraví – temply či gloriety. Často se aplikují kruhové formy s plně otevřeným sloupovím typu monopteros. Takovéto pavilonky umožnily pohodlný přístup lázeňských hostů k prameni i nutné odvětrání prostoru. Na formu lázeňských glorietů a templů měly vedle antických a renesančních vzorů značný vliv i příklady anglických georgiánských staveb s palladiánskými motivy, inspirované především stavbami italského, pozdně renesančního architekta Andrea Palladia. Příkladem mohou být antikizující chrámky lásky a přátelství anglických přírodně krajinářských zahrad. Oblíbeným námětem byly takovéto stavby pro stavitele českého zemského gubernia, Josefa Esche, který navrhl celou řadu kruhových templů nad prameny, v Mariánských Lázních jedinečný pavilón Ferdinandova pramene.

V duchu romantismu dostávaly pavilónky také podobu gotizujících stavbiček s lomenými oblouky či japonizujících a čínských forem s typickými stupňovitými stříškami, v Mariánských Lázních pavilón Ambrožova pramene, Rudolfova pramene či Alexandřina pramene. Na samém konci 20. století byl obnoven v tomto duchu pavilónek nad Alexandřiným pramenem i nad Antonínovým pramenem.

Stavby malých pavilónků u zřídel postupem doby nepostačovaly náporu lázeňských hostů a pacientů. A tak se začínají koncipovat větší stavby, které by mohly ochránit před nepřízní počasí více lidí najednou a zároveň mohly sloužit pro korzo a promenádu. Tomuto účelu nejlépe vyhovovaly dlouhé kryté chodby – kolonády. Jako stavební typ navazovaly na antickou, zejména řeckou sloupovou dvoranu, zvanou stoa. Svébytný svět kolonád představují zejména lázně v západních Čechách, kde je dosud zachována řada významných lázeňských kolonád. Unikátním typem kolonádních staveb je kolonádní chrámek nad Křížovým pramenem v Mariánských Lázních. Velkolepých forem pak nabyly kolonády použitím železných a litinových konstrukcí. Příkladnou Lázeňská kolonáda v Mariánských Lázních od slavné dvojice vídeňských architektů Hanse Miksche a Juliana Niedzielského z let 1888-1889.

Posléze se do interiéru kolonád či krytých hal přivádí více pramenů a vzniká tak nový typ lázeňské stavby, která se nazývá Pitná hala - *Trinkhalle*. Prameny byly vyvedeny do pramenných váz původně zapuštěných pod terén, v honosném uměleckém provedení. U vývěrů pramenů stála obsluha, tzv. pramenářky či podavačky pohárků, které po naplnění podávaly pohárek lázeňským hostům. Pitné haly se často propojovaly s kolonádami, krytými promenádami i lázeňskými ústavy. V Mariánských Lázních je takovýmto příkladem kolonádní hala Křížového pramene i Karolinina pramene, kam byly zaváděny i další prameny, mnohdy vzdálené od tohoto místa odběru.

Kolonádní chrámek Křížového pramene (Goethovo náměstí)

Na místě dřevěného přístřešku a jednoduchého stavení z roku 1789 u Křížového pramene byla v letech 1818–1826 postavena majestátní sloupová hala, kolonáda Křížového pramene. Vzhledem ke stoupajícímu terénu je přístupná po monumentálním schodišti. Přímo nad pramenem byl vztyčen na osmi iónských sloupech gloriet, templ završený bání se zlatým patriarchálním křížem. Navazující dvojici sloupových hal, spojených vpředu příčnou kolonádou, neslo 8 x 9 iónských sloupů. Jednotlivé kolonádní haly vymezovaly uprostřed volné prostranství, atrium, kde byla na podzim roku 1857 umístěna busta dr. J. J. Nehra od pražského sochaře Emanuela Maxe. Vznikl tak otevřený peristylový chrámek parafrázující první křesťanské svatyně. Autorem návrhu byl patrně navrhovatel urbanistického plánu města Georg Fischer a stavbu provedl tepelský klášterní architekt Anton Thurner z Přimdy.[26] Do roku 1853 byla kupole nad glorietem nízká, teprve v roce 1855 byla navýšena a doplněna tamburem prolomeným sdruženými, půlkruhem ukončenými okénky. Postupem doby se kolonáda Křížového pramene stala natolik symbolem Mariánských Lázní, že i při novém jímání Křížového pramene byla v letech 1912-1913 znovu postavena replika původní stavby.

Mariánské Lázně - kolonádní chrámek Křížového pramene

[26] BENEŠOVÁ Marie, Stavební vývoj Mariánských Lázní. In: Sborník Mariánské Lázně, Štěpánek, L., Mariánské Lázně 1970, s. 43; ZEMAN Lubomír, Kolonády v západočeských lázních. Sborník Krajského muzea Karlovarského kraje 15/2008, Cheb 2008 (v tisku).

Lázeňská kolonáda se Zpívající fontánou čp. 625 (Goethovo náměstí 33)

Národní kulturní památka. Mohutná kolonáda postavěná v letech 1888–89 z železa (oceli) a litiny, podle projektu architektů Hanse Miksche a Juliana Niedzielského z Vídně. Jedna z nejdelších kolonád v lázeňských městech (135 metrů). Před kolonádou byla v letech 1982–1986 vybudována Zpívající Fontána podle návrhu akad. arch. Pavla Mikšíka.

Mariánské Lázně - Lázeňská kolonáda se Zpívající fontánou

Kolonáda Karolinina pramene

Pramen je pojmenován podle manželky císaře Františka I., Karoliny Augusty. Původně zde stál kruhový pavilón z roku 1811, který byl roku 1823 nahrazen novým, opět kruhovým antikizujícím pavilónem v korintském řádu. V létě 1869 sem byla přivedena k pití voda Ferdinandova pramene z Úšovic a k tomu účelu byla přistavěna levá část kolonády s hranolovým nárožním pavilónem. Teprve při novém jímání Karolinina pramene v roce 1872 byla kolonáda rozšířena o druhé kolonádní křídlo a stavba získala symetrickou dispozici. Autor přestavby, mariánskolázeňský stavitel Friedrich Zickler, realizoval kolonádní prostor s funkcí pitné haly, opět použil korintský řád a postranní kolonády ukončil nárožními rizality zastřešenými pronikem sedlových střech s trojúhelnými frontony. Při rekonstrukci promenády v roce 1989 byla postavena kopie původního pavilonu o 20 m blíže k Lázeňské kolonádě.

Mariánské Lázně - kolonáda Karolinina pramene

Kolonáda Ferdinandova pramene čp. 270 (Anglická 49)

Nad vývěrem nejstaršího zachyceného minerálního pramene v Mariánských Lázních, pojmenovaném po králi Ferdinandovi I., byl v roce 1827 postaven podle plánu Josefa Esche kolonáda Ferdinandova pramene. Kompozice sestává ze tří částí, z nichž ve středové pozici vystupuje kruhový gloriet s nízkou bání, propojený východně i západně nižšími křídly kolonády, s postranními obdélnými pavilóny s portiky ukončenými archivoltou. Kupole zvedající se nad pramenem byla vynesena osmi sloupy v dórském řádu a navazující kryté galerie, otevřené na jih, spočívají na šestnácti sloupech. Z obou křídelních budov byl v západní budově velký sál pro lázeňské hosty, v druhém obydlí hlídače pramenů s lokálem k rozesílání džbánků naplněných vodou z pramene. Kolonáda se dosud dochovala v intaktním stavu a po postupných přestavbách ostatních pavilónů a kolonád se tak jedná o nejstarší dochovanou klasicistní stavbu nad prameny v Mariánských Lázních.

Mariánské Lázně - kolonáda Ferdinandova pramene

Pavilóny nad prameny

Pavilon s kolonádou Lesního pramene

Původní dřevěný pavilón z roku 1827 nechal opat Melchior Mahr v roce 1840 zbourat a na jeho místě postavit půvabný kruhový templ se šestnácti sloupy, po osmi ve dvou kruzích. Nynější klasicizující pavilón byl postaven v roce 1869 podle plánu Friedricha Zicklera. Ten se nechal plně inspirovat klasicistními pavilónky a tak navrhl nový pavilón na protáhlém obdélném půdorysu v arkádovém řešení prostupů, s dominantním středním rizalitem opatřeným portikem se sdruženými korintskými sloupy, nesoucími trojúhelný tympanon. Z nízké sedlové střechy pak vyrůstá nad střední částí tambur s bání. Jde tak o rozvinutí základního typového schématu mariánskolázeňských promenádních koridorových prostorů. Původně byl pavilón plně otevřen, při přestavbě v letech 1955-1957 byla ale celá kolonáda zasklena a uzavřena.

Mariánské Lázně - pavilon s kolonádou Lesního pramene

Pavilon Rudolfova pramene

Původně se pramen jmenoval Luční. Při novém jímání v roce 1902 byl nad pramenem postaven nynější dřevěný pavilon. Romantická stavba s dekorativně vyřezávanými konstrukcemi připomíná svými detaily dřevěnou Tržní kolonádu v Karlových Varech.

Stavby přidružených provozů (plnírny a stáčírny minerální vody, solivárny)

Pro léčebné využívání pramenů i mimo vlastní vývěr byl prováděn jejich odběr a zasílání i do vzdálených míst. Voda se plnila zprvu do kameninových nádob, hliněných úzkohrdlých džbánečků a teprve s rozvojem sklářské výroby v polovině 19. století došlo k jejich nahrazení skleněnými lahvemi. Od poloviny 19. století se také začaly stavět specializované objekty k plnění. Bývaly přímo u pramenů, ale zároveň bylo dbáno, aby se kolem nich rozprostíral park a nedocházelo ke znečištění pramenů. Od poloviny 19. století se také začaly stavět specializované objekty k plnění. Bývaly přímo u pramenů, ale zároveň bylo dbáno, aby se kolem nich rozprostíral park a nedocházelo ke znečištění pramenů. V Mariánských Lázních byla postavena stáčírna jak u Křížového pramene, tak i u Ferdinandova pramene v Úšovicích. Prostor plnírny býval v přízemí či polosuterénu pro zabezpečení stálé chladné teploty a prostorově ne příliš dělený, aby umožňoval návaznost jednotlivých kroků při plnění.

Pro Mariánské Lázně byla typická i výroba soli. Získávala se původně prostým odpařováním a později sofistikovanějšími způsoby. Přímo u pramenů tak byly budovány v počátcích ještě nezastřešené bazénky, po čase kryté objekty, kde se tyto procesy prováděly. Z pramenů se vyráběly ale i další výrobky. Budova dnešní stáčírny v Mariánských Lázních.

Stáčírna Excelsior (Solivárna)

Budova dnešní stáčírny v Mariánských Lázních byla původně roku 1889 postavena jako Solivárna, v níž se odpařováním Ferdinandova pramene (dříve Solného) získávala léčivá sůl. Vyvážela se do celého světa. Vyráběla se do roku 1946. Poté byla budova přebudována na stáčírnu. Od roku 1950 se tu stáčí minerální vody pod značkou Excelsior a Aqua Maria. V současnosti jsou využívány prameny Nová Marie (vyvěrá nad Centrálními lázněmi) a Rudolfův.

Závod Kolonáda - oplatkárna

Dříve Café Viktoria s největším sálem ve městě. Výletní kavárna byla postavena v roce 1875. V roce 1898 byl majitelem Wenzl Seiss, po roce 1900 klášter Teplá. Po druhé světové válce zde byla zřízena výroba světoznámých Mariánskolázeňských oplatek.

Společenské a sálové stavby (Kursaaly, Kursalóny, konverzační domy)

Často byl koupelový provoz spojen s velkým sálem pro nejrůznější společenské příležitosti a takový objekt se pak nazýval *Kursaal*, *Kursalon* či *Konversationsaal*. Lázeňská místa se stala dostaveníčkem vznešených hostů ze šlechtického prostředí a v letních měsících pak přebírala úlohu šlechtických rezidencí včetně potřeby osobní prezentace a zábavy. Právě zábava nabyla převahy nad často drastickými lázeňskými procedurami. Stavby vznikající v lázních v tomto období tedy neměly primárně účel léčebný, ale spíše společenský pro ukrácení dlouhé chvíle. V první fázi vyrůstaly menší konverzační sály s čítárnami. Později se budují již výstavnější zděné stavby.

I v Mariánských Lázních byla u vývěru hlavního Křížového pramene postavena budova Promenádního sálu s *Kursaalem*, kde se mohli lázeňští hosté shromažďovat a nerušeně konverzovat. Inspirace přicházela z anglické palladiánské architektury 18. století tzv.„*Assembly Halls*“ či „*Assembly Rooms*“. Sály měly podobu antických staveb se sloupovím. Byla to místa pro setkávání lidí všech společenských vrstev. Součástí byla jídelna, kuchyně, čtenářský kabinet i divadelní scéna. Dále se zde doplňovaly i hudební salóny, kulečníky a šachové salóny, a samozřejmě také herny. Jednotlivé sály a salónky se propojovaly krytými promenádami - v případě Mariánských Lázní promenádou s butiky (obchůdky), tzv. Starou kolonádou. Ke konci 19. století nabývají formy Kursaalu více strukturovaných staveb pod vlivem italské či francouzské neorenesance zprostředkované vídeňským prostředím. Takovýmto typem je v Mariánských Lázních objekt Společenského domu Casino, dříve zvaný Kursaal. Pro nabídku využití volného času v lázních byly dále k dispozici kavárny, prostory pro pití čaje, výletní restaurace apod.

Kursaal - Společenský dům Casino čp. 95 (Reitenbergerova 4)

Původně tu byla restaurace se společenským sálem nazývaná Kursaal, patřící k Novým lázním. V letech 1889 byla k zadnímu traktu přistavěna patrová přístavba podle projektu vídeňského ateliéru Miksch a Niedzielski. V letech 1899–1900 se uskutečnila celková přestavba ve stylu vrcholné italské renesance. Autor projektu, Josef Schaffer, při této přestavbě zachoval ústřední velký Mramorový sál z roku 1867, doplnil jej dvěma nižšími postranními křídly a před ně postavil příčné křídlo, jehož střední část je zastřešená mohutnou skružovou bání a nižší boční části mají ve štítových průčelích otevřené lodžie v evokaci řecké chrámové stěny typu prostylos. V interiéru byl vedle ústředního Mramorového sálu taneční sál, dámský salónek, čítárna, písárna s konversačním sálem a restaurace s kavárnou.

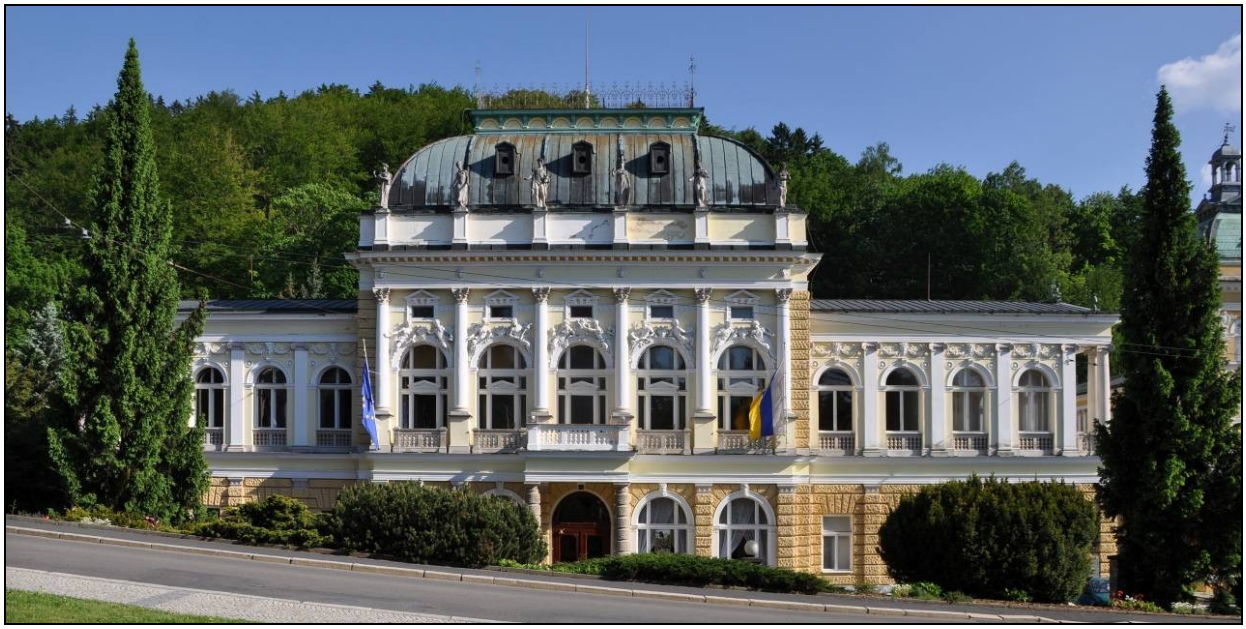

Mariánské Lázně - Kursaal, Společenský dům Casino

Městské divadlo čp. 106 (Třebízského)

Počátky divadla sahají až do roku 1820. Klasické kamenné divadlo však bylo postaveno až v roce 1868, tedy krátce po vyhlášení Mariánských Lázní městem. Slavnostně bylo divadlo otevřeno 17. srpna 1868, v předvečer narozenin císaře Františka Josefa I. Autorem plánů a architektem stavby byl Friedrich Zickler. V roce 1905 byla budova divadla přestavena podle nových bezpečnostních předpisů v secesním slohu podle plánů Alfréda Walchera z Montheimu. Na svou dobu bylo divadlo velmi moderní a mělo vynikající akustiku. Dnešní kapacita divadla je 353 míst k sezení. V přízemí jich je 204, na 1. balkoně 97 a na 2. balkoně 52 sedadel.

Mariánské Lázně - Městské divadlo

Sakrální stavby různých náboženství

Mezinárodní postavení lázeňského města i jeho prestiž zdůrazňovaly stavby určené pro mezinárodní klientelu lázní. Kromě společenských konverzačních domů a čítáren to byly i stavby sakrální, určené pro jednotlivá vyznání lázeňských hostů. Iniciativa na vybudování vlastního chrámu pro své náboženství vzešla většinou přímo ze skupiny lázeňských hostů. V Mariánských Lázních tak postupně vznikaly sakrální objekty a modlitebny nejprve pro křesťanská vyznání – evangelický kostel, anglikánský kostel, pravoslavný chrám, ale i synagoga početné židovské komunity.

Římskokatolický děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie čp. 110 (Goethovo náměstí 31)

Postaven v místech původní kaple podle projektu arch. Johanna Gottfrieda Gutensohna z bavorského Mnichova v letech 1844–48 v novobyzantském slohu. Stavbu baziliky na polygonálním půdorysu realizoval klášterní architekt Anton Thurner za pomoci pražského stavitele a sochaře Josepha Krannera. Vnitřní výzdobu provedli štukatéři Bader z Mnichova a Pellegrini z Prahy, arch. Bergmann z Prahy, malíři Carl von Hampel z Vídně, Kratzmann z Prahy, Strauss a Hochenögg z Mnichova. Sochařská výzdoba je dílem pražského sochaře Josefa Maxe, jeho dílny a jeho žáka Josefa Parise. Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie je zároveň jednou z prvních monumentálních sakrálních staveb v duchu romantického historismu v Čechách.

Pravoslavný kostel sv. Vladimíra

Pravoslavný kostel sv. Vladimíra byl postaven františkolázeňským stavitelem Gustavem Wiedermannem v letech 1900 - 1902, podle plánů architekta prof. Nikolaje V. Sultanova (1850 - 1908). Základem půdorysu je řecký kříž s třemi polokruhovitými apsidami, které stojí na mohutných žulových kvádrech. Střed budovy převyšuje nižší apsidy a je uzavřen kupolovitou klenbou. Kostel má malou a velkou cibulovitou báň. Zvonice je nad vchodem do kostela. Původní zvonkohra byla zrekvírována za 1. světové války. Výzdoba kostela je doplněna mnoha dary hostů a tak zde jsou ikony i ze 17. století. Interiéru dominuje ikonostas, vyrobený původně v obci Kuzněcovo u města Tver, pro Světovou výstavu v Paříži.

Anglikánský Kristův kostel čp. 98 (Ruská 5)

Anglikánský Christ Church postavil v letech 1878-1879 stavitel Friedrich Zickler, podle plánů londýnského architekta Williama Burgese. Podnět k jeho vybudování dala Angličanka lady Anna Scott of Rodono na památku svého manžela, který zemřel v roce 1867 v Mariánských Lázních. Uskutečnění svého úmyslu zabezpečila darem 12 000 zlatých. Kostel je postaven ve stylu anglických románsko-gotických venkovských kostelíků z červených ostře pálených neomítnutých cihel. Z původního vybavení interiéru je zachována kazatelna a mramorová pamětní deska z roku 1911, připomínající časté návštěvy britského panovníka, krále Edwarda VII. Kolem roku 1980 byl kostel adaptován na galerii a koncertní síň.

Mariánské Lázně - kostel Nanebevzetí Panny Marie

Mariánské Lázně - Anglikánský Kristův kostel

Evangelický kostel čp. 90 (Mírové náměstí 7)

Evangelický kostel byl postaven pro evangelické lázeňské hosty v letech 1853–1857 z veřejné sbírky německých evangelíků pod patronací a za přispění pruského krále Bedřicha Viléma IV., jenž byl 24. 6. 1857 přítomen slavnostnímu vysvěcení. Kostel byl vystavěn podle projektu berlínského architekta a dvorního stav. rady G. Ch. Cantiana (1796–1866), jehož pamětní deska a monogram se nacházejí v předsíni kostela. Plochostropé střídmé lodi dominuje obraz Krista v nadživotní velikosti. Z roku 1907 pocházejí okenní vitráže, darované císařem Vilémem II.. Roku 1999 byl kostel renovován.

Kaple Panny Marie Bolestné - Kaplička Lasky, nad Chopinovou ulicí

Novogotickou kapli dal postavit ředitel zdejšího divadla Julius Laska v roce 1909 na paměť své zemřelé matky. Dle projektu Josefa Forbericha nechal postavit tepelský opat Gilbert Helmer. Volně stojící jednolodní, obdélná, orientovaná kaple s pravoúhlým závěrem. Je postavena z cihel a doplněna kamennými prvky. K západnímu průčelí vede schodiště a nad průčelím se tyčí věžice. Jedná se o typickou drobnou stavbu gotického tvarosloví z počátku 20. stol., která je urbanisticky zasazena do lesoparku.

Lázeňská ubytovací zařízení (lázeňské domy, lázeňské hotely, penziony)

V lázních nesměly chybět ani lázeňské penziony, hotely a vily. Ubytování lázeňských hostů se prvně dělo v lázeňských domech. Jak ale docházelo stále k větší návštěvnosti lázní, ubytovací kapacity starých lázeňských domů nepostačovaly, navíc do lázní proudili i hosté, kteří se nechtěli podrobovat lázeňské kúře. Ti se ubytovávali zprvu v drobných hostincích. Od 19. století začínají vznikat nové objekty, specializující se na ubytování hostů, hotely, které ovšem v sobě pojily nejen funkci ubytovací, ale i stravovací a společenskou.

Dům U zlatého hroznu čp. 11 (Goethovo náměstí 11)

Postaven v roce 1818, jako penzion pro lázeňské hosty. Nejstarší dochovaný klasicistní dům ve městě, přízemí je zděné, patro hrázděné. V roce 1823 zde bydlel J. W. Goethe. Dosud jsou zde zachovány Goethovy pokoje s původním zařízením z doby básníkova pobytu. Dnes zde sídlí Městské muzeum. Fasáda je příkladem prolínání pozdního baroku s raným klasicismem, klasické lambrekýny jsou zde doplněny vavřínovým věncem. Dům sloužil jako lázeňský penzion a zobytněné bylo původně i podkroví.

Dům U zeleného kříže – dnes Split čp. 10 (Goethovo náměstí 10)

Dům Zelený kříž postavil Thaddeas Rubritius v roce 1819. Později byl majitelem domu známý místní lázeňský lékař Fidelis Scheu, Dvoupatrový dům má typickou fasádu v duchu zdejšího klasicismu či biedermeieru s dominantním trojúhelným štítem. Dispozice trojtraktová se středním průjezdem, v patře u uličního průčelí aditivně řazené pokoje s hrázděnými příčkami, vzájemně propojené enfiládou. Podkroví bylo obytné pro personál nebo pro rodinu majitele.

Lázeňský dům Kavkaz (původně **Klebelsbergův palác, Stadt Weimar, King of England)** čp. 9 (Goethovo náměstí 15)

Objekt postavil v letech 1820-1821 hrabě Franz Josef Klebelsberg-Thumburg a proto byl označován jako „Klebelsberský palác“. Byl největším a nejhonosnějším lázeňským domem ve městě. Rád zde ve společnosti paní Amalie Theodory von Levetzow a její krásné dcery Ulriky pobýval Johann Wolfgang Goethe. V letech 1872-1873 byl objekt upraven a rozšířen podle projektu mariánskolázeňského architekta Josefa Zicklera. Budova hotelu nově nazývaného Stadt Weimar byla posléze přestavěna v letech 1903-1905 podle projektu architekta Arnolda Heymanna do současné monumentální podoby s majestátní střední věžicí a krajními nižšími věžemi. Podstatné části původního klasicistního Klebelsberského paláce jsou však v budově zachovány. V letech 1899 až 1909 zde byl při svých každoročních pobytech ubytován anglický král Edward VII.

Lázeňský dům Split, Kavkaz a Jitřenka

Lázeňský dům Hvězda (Stern) čp. 7 (Goethovo náměstí 21)

Původní objekt byl postaven roku 1819 rytířem Ferdinandem Sternfeldem z Kriegelsteinu. Měl tehdy 25 pokojů, 2 kuchyně, stáje pro 10 koní a remízy (vozovny). Do současné podoby byl dům přestavěn v letech 1904–05 za majitele Antona Weisse. Autorem projektu bohatě dekorované stavby s dvojicí nárožních věží byl architekt Arnold Heymann.

Lázeňský dům Palladio, Chopinova 343/2

Honosný novorenesanční objekt s bytem pro svou rodinu i s hostinskými pokoji si v letech 1899-1900 postavil zdejší architekt Josef Johann Schaffer, od roku 1889 stavební ředitel kláštera v Teplé. Architekt Palladio byl vzorem vídeňské Hansenově škole, z níž Schaffer vyšel. Vstupní portál je zdoben dvěma ženskými karyatidami a průčelí členěno balkony i korintskými polosloupy. V letech 1902 až 1911 byl objekt upraven a zvýšen o třetí patro. Dnes je dům dependancí hotelu Svoboda.

Hotel Svoboda, Chopinova 393/6

Jako Carlton ho v letech 1905-1906 vystavěl pro hoteliéra Wilhelma Zörkendörfa stavitel Ignatz König podle plánů zdejšího stavitele Josefa Forbericha. Objekt, pojatý v duchu romantického historismu, je směsí stavebních prvků z různých slohů, převládá však anglická novogotika. S nadsázkou se o něm tvrdí, že nemá dvě okna stejná. Populární český herec a spisovatel Miroslav Horníček zde pobýval pětatřicetkrát. Upomínkou na tohoto umělce je busta na fasádě lázeňského domu.

Lázeňský dům Hvězda

Lázeňský dům Palladio

Lázeňský dům "Maxim" (dříve "Gorkij") Nehrova ulice 1

Třípatrový řadový dům se sedlovou střechou a podstřeším, velmi tektonicky řešenou novorenesanční fasádou ze 40. let 19. století. Na domě se nachází pamětní deska od sochaře V. Davida z roku 1951, vztahující se k pobytu M. Gorkého v letech 1923 a 1924.

Lázeňský dům Westend čp. 342 Třebízského ulice 8

Dům byl postaven ve 40. letech 19. století. Mohutná třípatrová stavba na půdorysu písmene „U" je obrácená hlavní sedmiosou fasádou do ulice, s vystupujícími nárožními pavilony zdůrazněnými na vrcholu trojúhelnými štíty a atikovými nástavci. Přízemí a 1. patro člení plastická bosáž, od 2. patra oddělená kordonovou římsou s parapetem. Plocha nad ní je pokrytá pásovou rustikou a rytmizují ji vysoké pilastry podpírající kladí s korunní římsou. Zastřešení sedlovými střechami doplňují v hlavním průčelí vikýře.

Grand Spa Hotel Marienbad, Ruská 123/11

Hotel vznikl podle projektu architekta Emila von Förstera roku 1873 jako toskánská vila s výraznými arkádami. Po požáru z 2. září 1875 byl do roku 1876 obnoven. Získal ho podnikatel Christian V. Petzold z Lipska a 1. května 1877 jej otevřel jako Casino. V letech 193/8-1945 tu sídlilo okresní vedení nacistické strany. V letech 1952-1990 v něm působil Výzkumný ústav balneologický (jediný v Československu), který zanikl po roce 1989. V letech 2002-2004 obnovilo objekt konsorcium Falkensteiner z korutanského Villachu, které dalo zároveň přistavět s původní budovou propojené tři nové objekty v Lidické ulici. Tak vznikl luxusní komplex Grand Spa hotel Marienbad. Komplex mimo jiné obsahuje balneoprovozy, sál Johanna Strausse, Císařský a Růžový sál či kabinety Rubinštejnův, Nobelův a princezny Štěpánky. Názvy mají po slavných hostech. K nim tu patřili i bulharský car Ferdinand I. (1861-1948) nebo český básník Jaroslav Seifert ((1901-1986), od roku 1985 nositel Nobelovy ceny za literaturu.

Lázeňské hotely, penziony, vily

Stavební typ klasické rodinné vily nabývá v lázeňských městech vila odlišného využití – slouží pro ubytování lázeňských hostů - tedy jako penziony. Na přelomu 19. a 20. století, v období Belle Époque, se rozvíjí vilová zástavba v různých variacích využívající širokou škálu inspirací a hledající prvky a vazby v nejrůznějších částech Evropy. V Mariánských Lázních jsou bezpochyby nejslavnějšími vilami Vila Lil a Vila Turba (dnes knihovna).

Hotel, lázeňský dům Pacifik (původně **Ott)** Mírové náměstí 1

Čtyřpatrový rohový dům, dominanta v ose a v nejvyšším bodě Hlavní třídy, Architektonické členění fasád je monumentální se sloupy vysokého řádu, členícími vertikálně střední část fasády, Pod zvlněnou římsou atiky je prolomené kruhové okno (vyplněné hodinami) se štukovým dekorem. Balkóny 1. a mansardového patra mají kuželkovou balustrádu, v 2. patře je plastický ažurový vzor a v 3. patře jsou obloukově vyduté balkóny s kovovým zábradlím s hlavičkou a festony. Celek pak doplňují volné plastiky – vázy, sochy chlapce a dívky na balkónovém zábradlí posledního patra, na římse atiky vozataj a čtyři lvice, na lucernách věžiček slavonoši. V interiéru zaujme hlavně sál jídelny a schodišťový prostor. V prostoru trojramenného schodiště vynesen obloukový pas s dekorem (čabraky s volutami) s původním zábradlím.

Mariánské Lázně - Hotel Pacifik

Hotel Bohemia (původně **Fürstenhof)** čp. 100 Hlavní třída 40

Pro hoteliéra Emila Barucha jej postavil v roce 1905 stavitel I. König podle projektu A. Heymanna. Uliční průčelí s dvojí nárožních válcových věží obíhají průběžné sloupové lodžie a balkóny. Hotel sloužil pro nejvznešenější hosty lázní.

Mariánské Lázně - Hotel Bohemia (původně Fürstenhof)

Hotel Polonia, Hlavní třída 50/34

Roku 1837 tu postavil dům Steinberg mistr sedlář Gottfried Metzner (1803-1871), původem ze Saska. Roku 1869 ho získali židovští podnikatelé Baruchové a pojmenovali New York (podle domu v Kynžvartu, z něhož pocházeli). Dnešní vzhled jako skvostná ukázka vrcholné vídeňské secese je výsledkem přestavby z let 1900-1901, kterou provedl hoteliér Emil Baruch, jehož monogram je v průčelí. Projekt přestavby vypracoval patrně architekt Arnold Heymann z Vídně.

Hotel Palace čp. 67 Hlavní třída 8

Nárožní dům uzavřeného půdorysu se nachází v horní části Hlavní třídy. Hlavní část hotelu představuje čtyřpatrová budova s mansardovým patrem, na půdorysu obdélníku, s nárožními rizality ukončenými štíty a věžovitou střechou s lucernou. K ní pak na jižní straně přiléhá jednopatrová přístavba s terasou, v centrální části ukončenou osmistěnným tamburem s nízkou kupolí s pasy. Fasády hlavní části rytmizují zdobené pilastry vysokého řádu a mělké lizény. Nad krajními rizality je věžovité patro s obdélnými okny a sdruženými pilastry po stranách, nad římsou atikové štíty.

Nízká přístavba v přízemí je prostého obdélného tvaru, v patře terasa přesahující přes římsu přízemí s kovaným zábradlím. Horní část je prosklená, jednotlivé skleněné plochy jsou oddělené pouze polygonálními sloupy; nad nimi pak soklíky se soškami putti. Tambur prolamují plochy s ornamentálními okny ve tvaru osmiúhelníka, mezi nimi šestiboké sloupky s kanelováním. Pasy tamburů jsou s volutami, ve vrcholu sousoší s putti.

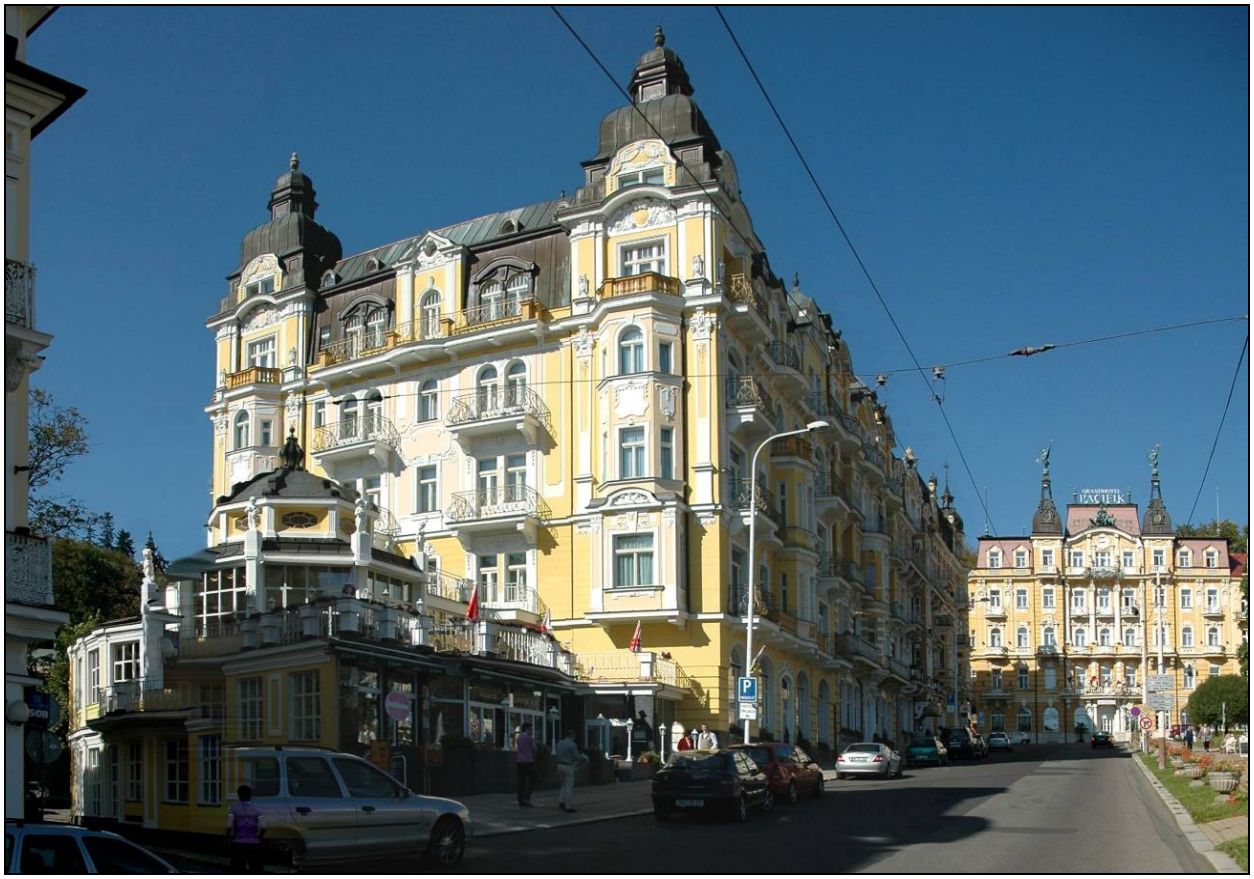

Hotel Palace a Hotel Pacifik

Hotel Esplanade, Karlovarská ulice 434/15

V místech bývalého kamenolomu dal hoteliér Josef Zischka v letech 1910-1911 vystavět hotel Esplanade. Hotel jako špičkovou ukázku geometrizující secese navrhl architekt Arnold Heymann z Vídně. Záhy po otevření se tu roku 1911 ubytoval slavný americký vynálezce Thomas Alva Edison (1847-1931). Pobývala zde též různá knížata a bankéři, roku 1911 indický princ a roku 1913 indický maharádža s rodinou. Citlivou rekonstrukci a přístavbu z let 2001-2002 projektoval místní architekt Zdeněk Franta. Sousední, věžičkami opatřené dvoupatrové vily, Villa Royal (čp. 348, dříve Skt. Hubertus) a Villa Esplanade (čp. 357, dříve Waldidylle a Campanilla) jsou jeho depandancemi.

Hotel Esplanade

Hotel Monty, Příkrá ulice 218/4

Na výšině zvané Vogelherd (Čihadlo) byla postavena vyhlídka nazvaná Sedátko přátelství (Freundschaftssitz) od roku 1836 nesoucí název Výšina krále Otty I. V letech 1885-1886 zde dal postavit majitel několika hotelů Kašpar Ott Café Egerländer, který měl vzhled hrázděného selského statku z Chebska s dvorem, kde byly stoly, lavice a holubník. Hoteliér K. Ott dal objekt v letech 1900-1901 přestavět na dnešní velkolepý hotel s dekorativním hrázděním. Dnešní název Monty dostal hotel se 700 lůžky po roce 1989 na počest britského maršála Montgomeryho.

Hotel Anglický dvůr, Hlavní třída 52/38

Nárožní dvoupatrový dům dal roku 1820 jako Weisser Löwe (Bílý lev) postavit rychtář F. J, Seidl, ale záhy ho získal Adam Köstler. Ten roku 1840 nechal hotel rozšířit o dlouhé dvoupatrové dvorní křídlo. Hlavní budovu dal v duchu romantismu vyzdobit novogotickými prvky. Asi tehdy dostal hotel jméno Englischer Hof. Roku 1891 v něm pobýval americký spisovatel Mark Twain (1835-1910), který pobyt v Mariánských Lázních roku 1892 humorně popsal v novinách The Illustrated London News. Kolem roku 2003 prošel rekonstrukcí.

Hotel Mondorf, Mírové náměstí 32/11

Na místě, kde stával dům Drei Lilie (Tři lilie) z roku 1786 u Křížového pramene, nechal postavit v letech 1870-1871 starosta a majitel několika hotelů Joseph Dionys Halbmayr mohutný novorenesanční hotel Halbmayr´s Haus (Halbmayrův dům). Autorem hotelu, který už roku 1872 pochválil básník a novinář Jan Neruda, byl snad Friedrich Zickler. Hlavice výrazných sloupů v průčelí původně nesly čtyři sochy, kolem roku 1900 odstraněné. Před rokem 1900 zde pobýval italský hudební skladatel Ruggiero Leoncavallo (1857-1919). Dnes je hotel uzavřený a chátrá.

Hotel Zvon, Hlavní třída 68/6

Na místě původního domu Glocke (Zvon) pekaře Wenzela Neubauera z roku 1834 vznikl koncem 19. století dnešní hotel. Na střeše ho symbolizuje domovní znamení: sousoší tří dětí nesoucích zvon. Ve 2. polovině 20. století byl hotel spojen se sousedními domy čp. 69 (původně Auge Gottes, Boží oko) a čp. 70 (Deutsches Haus, Německý dům). Komplex má dominantní postavení v severozápadní frontě domů na Hlavní třídě.

Lázeňský dům Brusel, Mírové náměstí 104/5

Hotel Stadt Brüssel dal vystavět roku 1862 lékař dr. Josef David (1830-1895). Přestavbou, provedenou do 1. světové války, získal v podstatě dnešní vzhled. Tehdy došlo k jeho propojení s domem Astoria. V domě v letech 1865-1870 pobýval ruský spisovatel Ivan Alexejevič Gončarov (1812-1891).

Hotel Krakonoš (Rübezahl)

Patří mezi stavební skvosty Mariánských Lázní. Hotel Krakonoš nechal postavit Georg Zischka v roce 1903 podle projektu architekta Arnolda Heymanna (navrhoval též další hotely Hvězda, Pacifik, Kavkaz). Socha Krakonoše umístěná za hotelem stávala uprostřed nádvoří. Ve stráni pod hotelem bývala tzv. Pohádková cesta s pohádkovými výjevy v životní velikosti. Často sem zajížděl anglický král Eduard VII a s ním mnoho diplomatů a hlav států. Zischka nechal vybudovat u hotelu i proslavenou umělou bobovou dráhu.

Hotel Miramonte, čp. 133 (Pod Panoramou 4)

Výšinný hotel byl dokončen roku 1905 jako honosná napodobenina šlechtického zámku s luxusními pokoji, s restaurací i kavárnou. Je ukázkou historizujícího novobarokního slohu v Mariánských Lázních. Původní název Schloss Miramonte (Zámek Miramonte) byl přenesen t jiného objektu v Úšovicích. Tím došlo k rozlišování na Nové a Staré Miramonte. Po roce 1948 objekt sloužil jako rekreační středisko firmy Uranové doly Zadní Chodov. Od roku 1962 fungoval jako ojedinělá dětská léčebna ledvinových, pohybových a dýchacích nemocí. V roce 2006 byla uzavřena společně se školou pro nemocné děti.

Hotel Panorama, čp. 90 (Pod Panoramou 5)

Původní kavárnu Café Panorama dal na katastru Úšovic ve výšce 689 m n. m. jako přízemní domek postavit číšník Robert Lucha. Provoz zahájil 9. května 1872. Rodina Luchů vlastnila hotel do roku 1945. V 19. a počátkem 20. století byl postupně rozšiřován. K původní patrové kavárně zprvu přibyl taneční sál a jídelna, kolem roku 1900, kdy byl komplex v duchu historismu přestavěn a dostavěn i takzvaný přední hotel. Stal se oblíbeným místem výletů lázeňských hostů. Od roku 1876 odtud vedla stezka k rozhledně na vrchu Homolka (Hamelika). Roku 1875 na rozhlednu zavítala švédská a norská královna Žofie (1836-1907), manželka krále Oskara II. U vjezdu do areálu se v květnu 1945 zastřelil obávaný místní vedoucí NSDAP Fritz Amreich. Po osvobození zde sídlilo oddělení americké vojenské rozvědky CIC, stíhající nacistické funkcionáře. Do roku 1989 byl hotel rekreačním střediskem pro zaměstnance Českých drah, poté byl privatizován.

Vila Patriot, čp. 62 (Dusíkova 4)

Vilu si nechal postavit August Herzig, dlouholetý starosta města Mariánské Lázně, v roce 1870 podle projektu mariánskolázeňského stavitele Friedricha Zicklera. Architektonické řešení, svým empírovým cítěním vycházelo z první poloviny 19. století. Jednopatrové vile dominuje v ose východního průčelí „chrámový“ portikus s kanelovanými sloupy a pilíři opatřenými iónskými hlavicemi. Ústřední prostor dispozice tvořil v patře reprezentativní sál, který se ovšem nedochoval. V roce 1896 získal budovu MUDr. Eduard Kraus, který si v prostorách vily zřídil institut s tělocvičnými přístroji pro švédskou gymnastiku podle doktora Zandera. Od roku 1937 byla vila využívána jako Legionářský léčebný dům. Dnes se v nově rekonstruovaném objektu nachází hotel. Vila Patriot (Herzig), patří mezi nejcharakterističtější příklady citace palladiánských principů ve vilové architektuře západočeských lázní.

Vila Lil (Luginsland) čp. 336 (Anglická ulice 2)

Vilu nazvanou původně *Fürstenhaus Luginsland (Knížecí vila - Vyhlídka do krajiny*) nechal postavit Maxmilian Halbmayr v letech 1899-1901 podle projektu stavitele Alexandra Zicklera. Vila se majestátně vypíná v příkrém svahu nad údolím Úšovického potoka. V jejím

architektonickém i estetickém výrazu se uplatňovala především vlastní členitost hmoty doplněná vysokou vyhlídkovou věží v jižním průčelí a hrázdění. Na západním průčelí je vysazena plastika lancknechta vyhlížejícího do krajiny. Ústřední prostor dispozice tvoří hala, v jejíž přední části se vine v barokní křivce honosné schodiště spojující přízemí s patrem. Osvětlují jej tři mohutná okna s vitrážemi. V přízemí se z prostoru haly vstupovalo do přijímacího pokoje, odkud bylo možné pokračovat do jídelny či salonu se skvostným kazetovým stropem a umělecko řemeslným vybavením. V roce 1903 vilu převzalo do svého vlastnictví město a již následujícího roku zde přespal rakouský císař František Josef I., který se 16. srpna setkal v Mariánských Lázních s anglickým králem Edvardem VII. V květnu 1947 pobýval ve vile prezident ČSR dr. Edvard Beneš s chotí Hanou. V té době byla již vila přejmenována na L.I.L., tedy Look In Land.

Vila Hanse Turby (knihovna) čp. 370 (Hlavní třída 3)

Vilu Turba postavil lázeňský lékař a starostal Mariánských Lázní MUDr. Hans (Johann) Turba v letech 1903-1904 podle projektu Ignaze Königa. Architektonický výraz vily v pozdním historismu s již modernějším uměřeným pojetím fasád. Kompozici vily rozvrhl Ignaz König na důsledně asymetrickém půdorysu s dominantní hranolovou věží v ose severního průčelí, vyvážené válcovou věží na protilehlém jihovýchodním nároží. Těleso hranolové věže narozdíl od jiných soudobých mariánskolázeňských vil svou střízlivou proporčností navazovalo na neorenesanční pojetí věží tzv. vrcholného historismu. Hmota objektu byla doplněna i vysazeným arkýřem v horním patře s dekorativní dřevěnou konstrukcí. Střechu s vížkami ozvláštnily vyřezávané podpěry i hrázděný štít, objevující se stále častěji v souvislosti s tehdejšími folklorizujícími tendencemi regionální architektury. Dispoziční řešení se odvíjelo od vstupní chodby, z níž se vstupovalo do jednotlivých obytných místností a koupelen s toaletou. Do přízemí budovy pak situoval stavitel ordinační místnost s čekárnou a vlastní lázní.

Vila Bismarck (St. Leonard) čp. 117 Anglická ulice 25)

Vilu si postavil stavitel Josef Forberich v roce 1902 v historizujícím stylu s četnými germánskými prvky. Romantická stavba nepravidelného půdorysu byla obohacena v jižním průčelí hranolovou věží s dřevěným vykonzolovaným balkonem. Těleso věže pak završil vyhlídkou s asymetricky utvářenou střechou. Horní patro věže tak bylo opatřeno ochozem, z něhož se naskýtal jedinečný pohled na lázeňský park rozprostírající se podél Úšovického potoka. Na západním průčelí jsou rozvinuty dvě štukové pásky s runovými nápisy, hlásající v transkripci profesní i ideové motto stavitele: *Řemeslo* (*Handv[w]erk*) a *Umění* (*Kunst*). Na severovýchodní nároží situoval Forberich válcovou věžici a hráz konstrukce.

Vila Bismarck (St. Leonard)

Vily Dornröschen a Kyffhäusser čp. 418 a čp. 419 (Ruská ulice 44)

Impozantní nájemní dvojvilu postavil stavitel Josef Forberich letech 1908-1909. V duchu „nové romantiky“ dospěl snad k nejzazšímu bodu pozdního historismu, k dokonalému eklekticismu. Volná nápodoba středověkých sídel zde vstoupila do světa pohádek a pověstí, jak je již patrné z pojmenování dvojvily Dornröschen (Šípková Růženka, čp. 418) a Kyffhäusser (čp. 419). Množství arkýřů, zděných balkónů, věží a zdobných vikýřů vytvářelo malebný celek, jehož siluetě dominovaly kuželové střechy věží a věžic zřetelně inspirované francouzským zámeckým typem chateauesque. Právě nárožní válcové věže se staly ústředním prvkem celkové kompozice hmoty a svým ztvárněním vtiskly každému objektu vlastní charakter. Jestliže u vily Dornröschen obepínal plášť věže působivý kruhový balkon v prvním patře a završovala ji kuželová střecha s líbivými věžicemi, u vily Kyffhäuser zakončovalo věž cimbuří symbolicky poukazující na pojmenování vily ve formě idealizovaného gotického hradu. Dispozice přizpůsobil Forberich hlavnímu účelu stavby - pronajímání pokojů lázeňským hostům.

Vila St. Martin čp. 436 (Ruská ulice 42)

V roce 1911 vybudoval stavitel Josef Forberich další vilu pro manžele Gamnitzerovi, nazvanou Svatý Martin. Objekt ve formách pozdního historismu se středověkými motivy, evokuje stavitelskou nesourodost středověkých sídel. Nárožní arkýře, nahodile ustupující plochy, tvarově rozmanitá okna i dominantní polygonální věžovitý arkýř na severovýchodním nároží jsou hlavními prostředky k navození tohoto dojmu. Jako základní kompoziční prvek fasád uplatnil stavitel různě pojaté mělké rizality zakončené zvalbenou střechou. Rázovitost stavby zvýraznila hrázděná, místy vyřezávána, konstrukce franckého typu. Na jižním průčelí jsou osazeny štukové reliéfy zobrazující Norimberský hrad a dva permoníky v havířských perkytlích. Ve štítě jižního průčelí stojí jako strážci hradu dvě plastiky landsknechtů s halapartnami. Jejich strážná místa podpírají dvojice konzol v podobě středověkých monster. Vedle řady gotizujících prvků dotváří nápodobu hradního sídla i imitace kamenných kvádrů pomocí kašírované bosáže nepravidelných tvarů, četné heraldické štíty a trofeje.

Vila Helga, čp. 428 (Třebízského 10)

Vilu si nechal postavit JUDr. Franz Nadler, starosta Mariánských Lázních roku 1910, podle projektu chebského stavitele Ignaze Königa. Nazvaná byla původně podle severského boha Heimdall. Tradicionalistický přídech dodávaly uličnímu průčelí diagonálně posazené nárožní pilíře předsunutých lodžií korunované plastikami putti. V detailu se vedle klasicizujících prvků projevil okrajově vliv geometrizující moderny. Účelná dispozice byla pojata jako příčný trojtrakt s chodbou v jeho ose. V přízemí a obou patrech se po obvodu rozkládalo sedm hostinských pokojů, pokoj pro sluhu, koupelna a toalety. Nechyběl ani osobní výtah. Velmi kvalitní příklad klasicizující secese.

Vila St. Hubertus, čp. 34 (Karlovarská 13)

Vilu postavil v roce 1902 magistr farmacie Carl Josef Brem podle projektu vídeňského architekta Arnolda Heymanna. Výstavbu objektu svěřil zkušenému mariánskolázeňskému staviteli Alexandru Zicklerovi. Členité hmotě budovy vévodila vysoká věž, v jejímž architektonickém výrazu se uplatnily přiznané dřevěné konstrukce krovu a dřevěná zábradlí po obvodu uzavřeného vyhlídkového patra. Vliv švýcarského či alpského stylu dokladovala mimo jiné i zvonička s rozsochou na střeše jižního rizalitu. Patrona této vily, sv. Huberta, vyobrazoval jako rozšafného lovce štukový reliéf na spodní části nárožního arkýře. Snad nejpůsobivějším prvkem secesního stylu je lodžie ledvinovitého tvaru, zakončující rizalit jižního průčelí. Ústředním prostorem dispozice v přízemí a prvním patře se stala prostorná hala, z níž se vstupovalo do jednotlivých místností. Roku 1920 zakoupil objekt spolu se svou ženou Paulou hoteliér Josef Zischka a provozně jej připojil k sousednímu hotelu Esplanade (1911).

Vila Sankt Antonius čp. 472 (Anglická 6)

Vilu postavila Nelly Brabetzová, majitelka výšivkářského ateliéru, v roce 1926 podle projektu mariánskolázeňského architekta a stavitele Aloise Kolba. Projekt dokonale evokoval šlechtická sídla pozdního baroka. Konkávně prohnuté východní průčelí vily se otvíralo k příchozím efektním sloupovým portikem nesoucím v patře terasu. Fasáda vynikala zejména svou bohatou rokokově laděnou zdobností. Prostorové uspořádání vily určovaly potřeby výšivkářské dílny, provoz podniku byl situován do suterénu. V přízemí byly do půlkruhu seřazené obchody a v patře privátní prostory majitelky. V roce 1993 došlo k celkové rekonstrukci objektu, který dens slouží jako hotel.

Vila Franze Žampacha, čp. 240 (Zeyerova 22)

Vilu postavil JUDr. Franz Xaver Žampach v roce 1926 podle projektu sokolovského architekta Heinricha Scherrera. Stavba na obdélném půdorysu má v ose uličního průčelí působivě tvarovaný štít a v případě zahradní fasády polygonální rizalit. K jihovýchodnímu průčelí domu přiléhala veranda s půlválcovým tělesem tvořícím podnož terasy. Folklorně-historizující reminiscence se uplatnily i ve tvaru štítů s hluboko vysazenou korunní římsou. Jádro prostorové kompozice tvořila schodišťová hala, na niž bezprostředně navazoval přijímací pokoj. Z přijímacího pokoje se vstupovalo do pánského pokoje či do jídelny propojené obslužným prostorem s kuchyní. V prvním patře se nacházely ložnice členů rodiny a koupelna. Nejzajímavější příklad regionální moderny 20. let 20. století.

Správní budovy

Radnice čp. 155 (Ruská 3)

Budovu radnice - Městský dům, postavili v roce 1877 podle plánů architekta Streite mariánskolázeňští stavitelé Johann König a Erwin Luke. V budově sídlil městský úřad, spořitelna, pošta a další úřadovny. Byla zde také zřízena a zpřístupněna pravoslavná modlitebna. Znak města nad vstupním portálem odlil ze zinku v roce 1879 vídeňský sochař Johann Schindler. Po roce 1900 byla budova rozšířena novorenesanční přístavbou podle projektu architekta Josefa Schaffera. Tehdy také přibylo druhé patro a střední vstupní rizalit obohatila mohutná francouzská mansardová báň.

Pošta čp. 160 (Poštovní 17)

Objekt byl původně postaven jako lázeňský dům Rudolfshof. V letech 1878-1880 jej vybudoval První všeobecný úřednický spolek rakousko-uherské monarchie ve Vídni, podle projektu vídeňského architekta Ernsta Krombholze. V roce 1913 byl přeměna na Poštovní úřad. Projekt přestavby vypracoval mariánskolázeňský stavitel Josef Forberich. Na jeho původním vzhledu nedošlo ke změnám a dům zůstal v exteriéru zachován v původním stavu. V roce 1929 byl úřad upraven a v přízemí byly zřízeny dvě velké přepážkové haly. Patří mezi významné reprezentanty historizující architektury v Mariánských Lázních.

Ředitelství lázní, Masarykova ulice 22/5

Budova s nárožními rizality, završenými segmentovými štíty, je zdařilou ukázkou novorenesance. Patří k vrcholným dílům stavitele Friedricha Zicklera, který ji pro tepelský klášter vystavěl roku 1878. Budova sloužila jako sídlo inspektora pramenů, vybíraného z řad tepelských premonstrátů, i jako expedice minerálních vod. Nahradila zde starší objekt z let 1818-1819, přestavěný roku 1834, v němž byly skladovány a distribuovány minerální vody. Odtud starší název Versendungshaus (zasilatelství). Od roku 1837 tu byla veřejná čítárna, kde za týdenní taxu jeden zlatý bylo možno číst až šestery noviny, povolené c. k. cenzurou. Po roce 1945 bylo zasilatelství krátce tzv. novou radnicí, pak se stalo sídlem ředitelství lázní (dnes Léčebných lázní a. s. Danubius Group).

Školní budovy

Hotelová škola

Hotelová škola v Mariánských Lázních je výraznou modernistickou školní budovou. Stavba byla zahájena již v roce 1916 jako *Sanatorium pro choroby ledvin a močových cest*. Dokončena byla až v roce 1928 jako ojedinělé pedagogické centrum ve střední Evropě "*Städtische Gastgewerbe- und Hotelfachschule*".

Komerční, obchodní stavby

Městská tržnice, čp. 328 Dusíkova ulice

Tržnice byla postavena stavitelem Johannem Königem v letech 1898 - 1899 na místě bývalého otevřeného tržiště podle plánů architekta Josefa Schaffera. Jedná se o volně stojící, horizontálně komponovanou budovu obdélného půdorysu s bazilikálním osvětlením vnitřní haly. Svým pojetím čerpá z pozdní renesance palladiovského stylu - bohatá tektonická úprava fasád pojednaná v pozdně historizujícím slohu s dominujícími neorenesančními motivy. Dvě krajní osy jsou vloženy do mělkých rizalitů, které jsou zakončeny nízkými trojúhelníkovými štíty, střední část průčelí je rytmizována převýšeným pilastrovým řádem. Pilastry, stejně jako nároží rizalitů, jsou zdobeny bosáží. Do cviklů oken jsou vsazeny drobné terčíky ve formě kulových vrchlíků. Objekt je zastřešen sedlovou střechou o nízkém sklonu. Na hřeben střechy je podélně nasazen vrcholový světlík zastřešený nízkou sedlovou stříškou. Vstup je vsazen do klasicizující edikuly s trojúhelným tympanonem, vložené mezi dvojici převýšených bosovaných pilastrů. Významný příklad historizující architektury a doklad, že i obchodní prostory byly architektonizovány tak, aby se zapojily do celkového kontextu zástavby lázeňského města.

Lázeňské parky a promenády, výletní místa, zahradní a výletní restaurace

Výletní místa, zahradní a výletní restaurace

Rousseauovský návrat k přírodě a pohyb jako léčebný prostředek vedl kroky pacientů dále do okolní přírody za městem. Zasazení Mariánských Lázní v romantickém údolí, obklopeného věncem lesů, přímo lákalo k vytvoření promenádních cest stoupajících daleko do okolních svahů. Postupně dostávaly cíle těchto cest vypointování v podobě výletních hostinců, drobných parkových stavbiček či různých památných míst, která se stala oblíbenými výletními cíli lázeňské společnosti. K oblíbeným zastávkám v blízkém okolí města patřily tzv. veřejné zahrady se stolky, kde se hostům podávalo pohoštění. Cesty a stezky křižující okolní lesy, lákaly k vycházkám po jednotlivých vyhlídkách, které jsou rozsety okolo celého města.

Po roce 1900 se v Mariánských Lázních začala uplatňovat terénní kúra a rozsáhlá síť vycházkových cest v lázeňských lesích se k této kúře velice dobře hodila. Na vyhlídkových bodech s pohledem na lázeňské město vznikala četná zastavení, pavilónky a vyhlídkové věže, rozhledny. Tyto návštěvní prvky vznikaly od počátku historie města souběžně s narůstající sítí promenádních cest. Lze v nich objevovat bývalou proslulost města, kam dříve přijížděli přední prominenti celého světa. Krajinná scenérie obklopující lázeňské centrum přímo pronikla do urbanizovaného prostoru - *viz Studie I.*

Výběr nejvýznamnějších chráněných památek lázeňského dědictví na území města Mariánské Lázně	
velké lázeňské komplexy	3
kolonády, promenádní galerie	5
pavilony nad prameny	2 (3)
lázeňské domy	24 (15)
lázeňské penziony a vily	3 (8)
hotely (velké komplexy, velkohotely)	4 (4)
divadla, galerie	1
sálové objekty (Kursaal)	1
výletní místa s drobnou architekturou	1 (5)

Pozn. V závorce uveden celkový počet jednotlivých typologických druhů památek lázeňské architektury i s nezapsanými exempláři. Lázeňských domů, drobných lázeňských penzionů a vil nezapsaných v Ústředním seznamu nemovitých kulturních památek je na území Mariánských Lázní značné množství.

5. Autenticita a integrita historické architektury lázeňského města Mariánské Lázně

Mariánské Lázně patří mezi jedny z plošně nejrozsáhlejších lázeňských souborů v Evropě. Město bylo založeno v období klasicismu na počátku 19. století. Jeho tvůrci vytvořili z nehostinného bažinatého údolí půvabné parkové město s klasicistními a empírovými domy, altány, pavilony a kolonádami. Prvotní mimořádně nápadité členění prostoru bylo ještě v průběhu 20. a 30. let 19. století dotvořeno do formy mnohonásobně hierarchizovaného urbanistického okrsku lázeňského centra, podobného antické akropoli. Z velké části se do dnešních dnů zachovala urbanistická koncepce tří obestavěných umělých teras kolem přírodně krajinářského parku.

Historie a historický vývoj architektury lázeňského města Mariánské Lázně i jednotlivých lázeňských objektů, rozmanitost a kvalita celkové repertoáru lázeňské architektury, stejně jako její začlenění do celkového kontextu městského urbanismu, jsou svoji hodnotou výjimečné. Toto platí přednostně pro typické lázeňské budovy lázní s minerálními prameny jako lázeňské hotely, pitné haly, kolonády apod. Těžištěm města je centrální park s Lázeňskou kolonádou v rozšířené části zalesněného údolí. Mariánské Lázně jsou bohatou pokladnicí architektonicky vynikajících lázeňských, veřejných i obytných staveb postavených v mnoha slozích, od klasicismu a empíru počátku 19. století, historizujících slohů, secese, až po Art Decó a navazující architektonickou tvorbu první i druhé poloviny 20. století. Dochovaly se jak stavby léčebných domů a lázeňských hotelů, tak stavby nad prameny a kolonády, jež jsou vůbec nejcharakterističtějšími lázeňskými stavbami tohoto města. Architektura hotelů nebo rezidenčních vil a turistická infrastruktura odpovídající všem typům evropských lázní se světovým renomé se začleňuje do celkového rámce s ohledem k jejich doložitelnému inovačnímu a průkopnickému transnacionálnímu významu.

Mariánské Lázně jsou jedním z nejrozsáhlejších lázeňských souborů v České republice a mírou dochování urbanistické struktury i architektury patří město k mimořádně intaktním a cenným celkům ve světovém měřítku. Mariánské Lázně tak zcela jednoznačně splňují kriteria ii, iii, iv, vi i obecná kritéria sériového transnacionálního statku Slavné lázně Evropy.

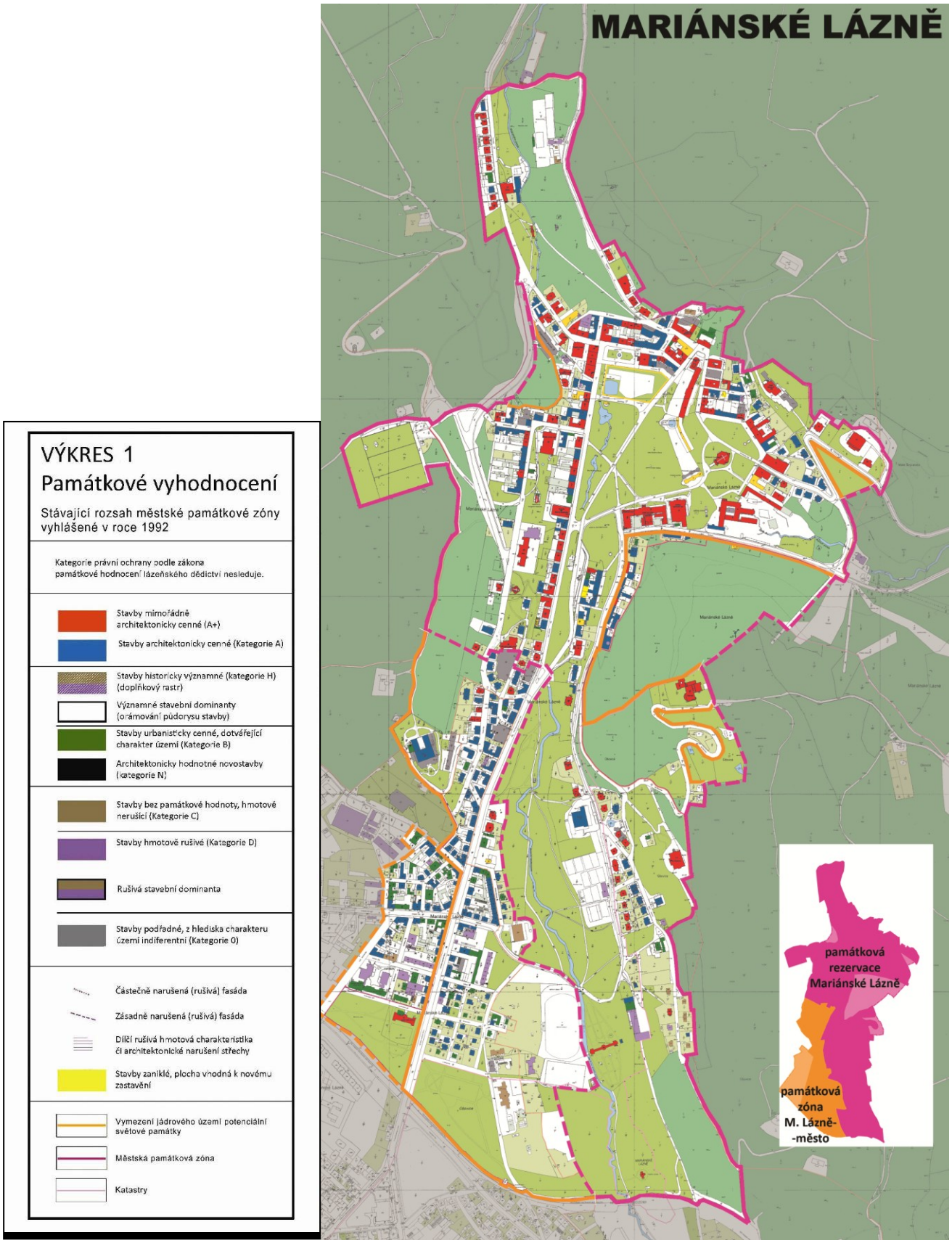

Mariánské Lázně, vyhodnocení zástavby (Ing. arch. Karel Kuča)

Mariánské Lázně - Nové lázně, Královská kabina

Mariánské Lázně - Nové lázně, Římské lázně

Mariánské Lázně - Nové a Slatinné lázně, koupelny

Mariánské Lázně - Centrální lázně, koupelny

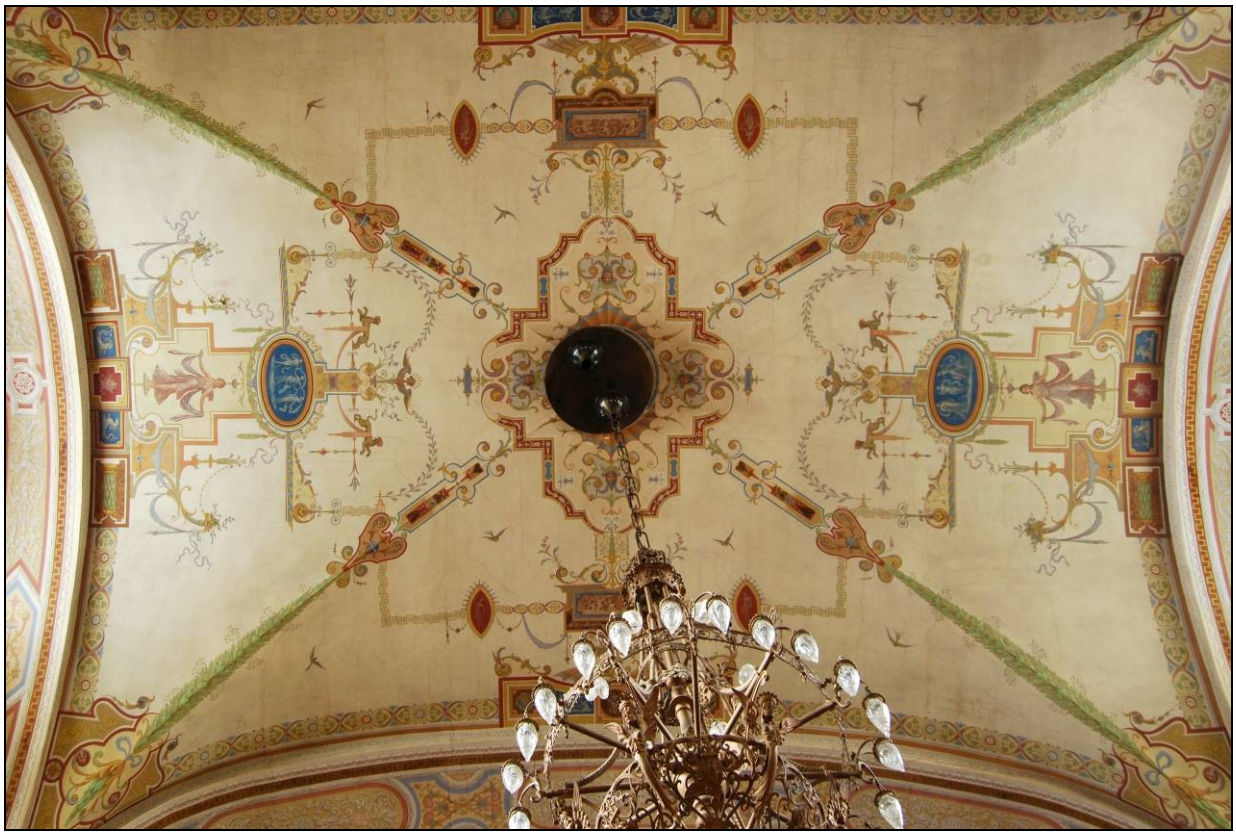

Mariánské Lázně - Kursaal (Casino)

Mariánské Lázně - Lázeňská kolonáda

Mariánské Lázně - Hotel Pacifik

Mariánské Lázně - Hotel Hvězda-Skalník